МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет
Кафедра української літератури імені Михайла Возняка

Викладання української літератури в Галичині у 1-й пол. 19-го ст.

Магістерська робота
студентки ІІ курсу
групи ФЛОм – 21
спеціальності 014.01 «Середня освіта»
(українська мова та література)
Павліш Андріани Миколаївни

Науковий керівник
доц. Горблянський Ю.П.

Львів – 2023

Зміст

ВСТУП..... 3

РОЗДІЛ 1. Перші центри руського (українського) суспільно-культурного життяв Австро-Угорщині і шкільництво в Галичині наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. 11

Розділ 1.1. Види закладів освіти, особливості їх організації та функціонування в Галичині наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст...... 11

Розділ 1.2. Шкільні підручники з руської (української) словесності першої половини XIX ст.: змістове наповнення та особливості їхнього використання у практиці 28

РОЗДІЛ 2. ФЕНОМЕН «РУСЬКОЇ ТРІЙЦІ»: СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РЕЗОНАНС ЇЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА..... 47

Розділ 2.1. Альманах «Русалка Дністровая» і його значення для популяризації української словесності..... 47

2.2. «Читанка» Маркіяна Шашкевича як взірцевий підручник зі словесності 62

ВИСНОВКИ 77

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ..... 82

ВСТУП

Усі етапи становлення українського народу та витворення з нього сучасної нації дуже тісно пов'язана чи навіть невіддільна з проблемою ускладненої еволюції української мови, літератури й культури. Тривала, кількасотлітня бездержавність стала передумовою більшості негараздів, непорозумінь, труднощів розвою українського культурного та суспільного життя. Одним із важливих чинників самодостатнього розвитку кожного етносу є повноцінне функціонування його мови, духовна реалізація її представників у рідномовній стихії, можливості безперешкодно розвивати рідну культуру, літературу, науку та й усі інші галузі людської діяльності. Для світоглядної самодостатності та самобутності кожної людини й народу дуже важливою є освіта, а отже і школа та те, яка мова й культура в ній панує, адже саме у школах виформовуються світосприйняття кожної людини, групи людей і всього етносу. Недарма кажуть: чиї школи – того й народ.

Школа, особливості її функціонування та значний вплив на виховання свідомості суспільства й кожного його представника має бути важливою ланкою у розбудові кожної держави. Для українців на різних етапах націєтворчих прагнень одну з ключових функцій відігравала мова і особливо традиційна усна і авторська словесна творчість. Літературне слово потенційно дуже важливий фактор для виховання людської особистості і перетворення етносу в націю. Якось так склалося, що становлення української народу упродовж тривалого часу відбувалося в дуже великій залежності від особливостей функціонування мови та художньої словесності в суспільному середовищі.

Давно зауважено, що українська мова та культура, зокрема література, є дуже важливими феноменами на всіх етапах українського державотворення. У націєтворчих процесах також важливу місію виконують школи, шкільництво й те, як вони функціонують. В освітній системі кожного етносу одними з головних є питання мови викладання та літератури як одного з найважливіших засобів національного виховання.

Література рідною мовою віддавна є одним із головних засобів виховання людини й цілого народу. Українська мова та українська література дуже тривалий час розвивалися в несприятливому політичному та духовному середовищі. Але саме вони були для українців потужними, невичерпними державотворчими джерелами.

Тому так важливо відстежувати роль художньої літератури, її дидактичні можливості у різні періоди становлення нації. Дослідження історії використання української літератури у школах та закладах вищої переконує у безсумнівній важливості художнього слова як могутнього й незамінного засобу виховання національно свідомих особистостей. Саме «руська» (українська) мова та словесність на ній стали вагомими інструментами для збереження ментальної своєрідності українського народу.

Одним із досить непростих періодів в історії українського народу та українського державотворення були XVIII – XIX ст., час створення численних національних держав світу. Мова та культура русинів-українців мали статус загумінкових, неважливих у суспільному житті двох величезних багатоетнічних імперій – Австро-Угорщини та Росії. Але історичні факти засвідчують, що чи не найбільшим державотворчим ресурсом для українців була передусім мова, а також художнє слово, які мають істотний вплив на формування глибинних основ людського духу, ментальності.

Як відомо, із висоти сучасності модна стверджувати, українська література справді стала одним із ключових чинників постання суверенної Української держави. Саме цей факт наштовхнув нас до думки спробувати простежити сліди впливу літератури, її викладання у школах на свідомість українців першої половини XIX ст.

У поле нашої уваги потрапила Галичина, у якій співіснували впродовж тривалого часу різні народи й культури, причому переважно в безперервній, так би мовити, конкурентній конфліктності. На території цього регіону віддавна живуть різні етнічні групи, причому безсумнівно найбільш численно представлені українці, з їх неповторними давніми традиціями, звичаєвістю, мовою. Але, на жаль, дійсність дуже часто саме для українців була найбільш несприятливою, адже їм доводилося не один раз перебувати на грані зникнення. Саме мова і словесність стали головними оберегами українського народу. Ота державотворча місія художнього слова зумовила актуальність нашого дослідження україномовного шкільництва та дидактична роль української літератури у процесі формування національно свідомої верстви української суспільності.

Вивчення освітніх процесів у Галичині та обставин функціонування української мови й літератури в Австро-Угорській імперії істотно збагачує усвідомлення важливості літературної освіти для виховання народу та для формування передумов створення національної держави. Чинниками українського національного відродження на теренах Галичини були часто незначні, часто нетривалі в часі ініціативи представників українського етносу, які з історичної перспективи все-таки були важливими моментами. Оскільки ознайомлення з художніми текстами відбувалося у тогочасних школах головним чином у процесі вивчення мовних дисциплін, часто дуже нелегко відшукати та проаналізувати специфіку тогочасного вивчення літератури. Тому з огляду на *актуальність проблеми*, у своєму дослідженні ми

відштовхувалися від докладної характеристики головних виявів національного життя у формі появи україномовних освітніх інституцій, шкіл, а також осередків, які стали провідними ферментами для підняття національної свідомості русинів (українців), як-от: ліцей у Відні («Барбареум»), культурно-освітній гурток українців у Перемишлі, суспільно-культурна діяльність «Руської трійці». Але ведучи мову про найбільш виразні суспільні явища, ми зосередили увагу і на представленні особливостей шкільництва в Австро-Угорській імперії у головних його проявах. Відомо, що головним рушієм цивілізаційного становлення кожного народу є освічена верства суспільства, інтелігенція. На західноукраїнських теренах головні діячі поступу були здебільшого вихідці зі священничих родів, тому їм доводилося часто долати догматичні упередження, зумовлені численними табу релігійної свідомості. На щастя, саме зусилля багатьох спудеїв, гімназійних викладачів, священників створили передумови для поступового покращення умов для освіти й виховання національно свідомої молоді, зокрема до відкриття 1848 р. у Львівському університеті першої у світі кафедри руської (української) філології, випускники якої стануть безпосередніми учасниками націє- і державотворчої боротьби. Ідеї та зусилля багатьох поколінь русинів-українців сприяли збереженню самобутності українського етносу та виховання національно свідомих українців.

Ґрунтовне вивчення різних аспектів діяльності таких українських середовищ, шкільництва, навчальних книг (посібників, букварів, граматик) та окремих знакових видань (як альманах «Русалка Дністровая», «Читанка» М. Шашкевича тощо), які мали значний суспільний резонанс, зумовило ***актуальність*** цього дослідження.

Об'єкт дослідження – науково-просвітні осередки, види закладів освіти, де мовою викладання була головно тогочасна українська і де з навчально-виховною метою могли застосовувати вивчення творів

народної словесності або художньої літератури, а також тогочасні підручники та книги, які мали значний суспільний резонанс і виразну орієнтацію на дидактичну мету («Русалка Дністровая» та «Читанка»).

Предмет дослідження – особливості функціонування руських (українських) шкіл та організацій, спосіб викладання словесної творчості у світлі історико-культурних та методичних особливостей доби, специфіка тогочасних підручників для руських (українських) шкіл, дидактично-просвітня аура альманаху «Русалка Дністровая» та першого підручника зі словесності живою українською мовою – «Читанки» М. Шашкевича.

Своє дослідження ми побудували на освоєнні наукових праць численних українознавців, філологів, істориків, культурологів, методистів, які вивчали особливості українського шкільництва, явища західноукраїнського національного відродження першої половини XIX ст. та використання художнього слова у вихованні тогочасної молоді. Основою для розгляду різноаспектної проблематики нашого дослідження стали епістолярій і мемуаристика Якова Головацького, Олександра Барвінського та ін., публіцистичні та наукові праці Михайла Возняка, Володимира Гнатюка, Романа Кирчіва, Теофіля Комаринця, Омеляна Огоновського, Тараса Салиги, Степана Сірополка, Феодосія Стеблія, Кирила Студинського, Івана Франка тощо. Багато матеріалу для осмислення ми черпали з праць сучасного покоління науковців, зокрема, Дмитра Герцюка, Володимира Качмара, Теодора Лещака, Володимира Микитюка, Богдана Ступарика та ін.

Охопити в короткому огляді все коло проблематики наукових праць крізь призму історії викладання української («руської») літератури в Галичині першої половини XIX ст. начебто не складне завдання, адже цей аспект науковці аналізують здебільшого принагідно, як один із аспектів освітніх процесів, шкільництва, суспільно-політичних або культурних

рухів. На жаль, до нашого часу ще не проаналізовані та не стали предметом наукового осягнення численні підручники зі словесності, які здебільшого або затрачені назавжди, або існують в рукописних версіях у архівосховищах. Тому для нас було важливим більш докладно проаналізувати педагогічну спадщину І. Могильницького, а також дидактичні моменти в текстах альманаху «Русалка Дністровая» та «Читанці» М. Шашкевича (1836), що була першою в Україні книжкою підручникового характеру зі словесності, яка була написана суто тогочасною живою мовою. Розголос та значення суспільно-культурного й політичного життя в Україні, скажімо, «Русалки Дністрової», важко переоцінити, адже ще І. Франко у праці «Критичні письма о галицькій інтелігенції» уважав її «явищем наскрізь революційним», незважаючи на начебто «незначний її зміст», «неясні думки в ній висказані»[1]. Належно не осмислені до сьогодні особливості шкільництва в Галичині першої половини XIX ст. та типи навчальних книг для шкіл.

Отже, **метою** магістерської роботи була дослідити значення освітніх осередків, види освітніх закладів та особливості їхньої діяльності, спроби використання в шкільній практиці Галичини першої половини XIX ст. з освітньо-виховною метою творів української уснонародної і давньої літературної словесності, культурно-суспільний резонанс окремих україномовних навчальних книг і їхній вплив на виховання тогочасної української молоді. Багато з досліджених феноменів стали етапними для розвитку української культури, освіти та шкільництва.

Осягнення окресленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

---

[1] Див.: Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 26. Київ: Наук. думка, 1980. С. 90.

– проаналізувати особливості освітньої системи, видів шкіл на території Галичини у другій половині XVIII – першій половині XIX ст.;
– висвітлити особливості та наслідки діяльності просвітнього осередку в Перемишлі та «Руської трійці»;
– висвітлити особливості навчальних книг для русинів (українців) Галичини першої половини XIX ст.
– зактуалізувати педагогічно-виховні аспекти альманаху «Русалка Дністровая»;
– охарактеризувати структуру та змістове наповнення «Читанки» М. Шашкевича як одного із взірцевих підручників, своєрідного празразка для шкільних підручників другої половини XIX – початку XX ст.;
– з'ясувати вагомість наслідків для української культурної, літературної, наукової та педагогічної галузей появи «Русалки Дністрової» і «Читанки»;
– підсумувати значення діяльності проукраїнських осередків та українських шкіл, де в освітньому процесі з дидактично-виховною метою використовували твори української народної словесності та художньої літератури, наслідком вивчення яких було пожвавлення суспільно-політичного й культурно-освітнього життя окремого регіону (Галичини) та всієї України.

Для висвітлення різних проблем у роботі використано інструментарій культурно-історичного, описового, біографічного, рецептивного та герменевтичного методів дослідження.

Матеріали роботи можуть використати студенти, учні, учителі й усі, хто цікавиться історією методики й викладання української літератури, а також становленням шкільництва в Україні.

Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, які поділені на підрозділи, висновків і списку використаної літератури (85 позицій). Загальний обсяг роботи – 90 сторінок.

РОЗДІЛ 1. Перші центри руського (українського) суспільно-культурного життяв Австро-Угорщині і шкільництво в Галичині наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.

Розділ 1.1. Види закладів освіти, особливості їх організації та функціонування в Галичині наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.

Так склалося віддавна, що Галичина та її історія є виразним прикладом землі, у якій більшу частину населення складали русини (українці), але саме вони змушені були вести постійну боротьбу за право на гуманне існування, за комфортне середовище для повноцінного функціонування й розвитку української мови, школи, культури й літератури. Досить-таки непрості обставини для галицьких українців, а також для функціонування української мови й культури склалися у XVIII – першій половині XIX ст.

Важливими моментами повноцінного життя представника кожного етносу є рідна мова та освіта, право на власну ідентичність, реалізацію своїх людських прав. До першого поділу Польщі 1772 р., коли землі Галичини ввійшли до складу Австрії, українська освіта перебувала на дуже низькому рівні. «Тогдішню Русь репрезентували лише хлібороби, деякі недобитки міщан, і бідне духовенство світске, котре без світла науки коротало житє невеселе. Та й не було де вчитись кандидатам стану духовного…»[2].

Отож єдиною освіченою верствою серед тогочасних українців було духовенство, яке не надто прагнуло здобувати високу освіту, тому освітній рівень греко-католицького духовенства бажав бути кращим.

[2] Огоновський О. Історія літератури руської [української]. Частина II. 1-2. Вік XIX (Поезія. Драма). Львів, 1889 / Фотопередрук Олекси Горбача. Мюнхен, 1991. С. 8.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. до кандидатів на сан священника були незначні вимоги – знання польської мови, уміння читати й писати кирилицею, хоча були випадки, коли на священників висвячували цілковито неграмотних. Як правило, у 1756 -1788 рр. майбутні священники навчалися у василіянських (Кременець, Володимир, Шаргород, Гошів, Бучач, Гумань, Дрогобич, Любар, Острог, Вінниця) та єзуїтських (Самбір, Станіславів, Бар, Кам'янець, Львів, Вінниця) школах[3]. Для підняття рівня освіченості греко-католицьких священників львівський єпископ Лев Шептицький звернувся з ініціативою відкриття у Львові дієцезіальної семінарії. І справді, невдовзі його наступник, єпископ Петро Білянський, 1779 р. відкрив такі семінарії в Галичі та Львові; ще одна семінарія діяла з 1770 р. в Перемишлі.

Типову структуру тогочасної семінарії охарактеризував на прикладі Львівської С. Сірополко. Навчання в семінарії вели книжною українською мовою (мішанкою живої з церковнослов'янською), хоча

---

[3] Тут і надалі фактологічну інформацію черпаємо переважно з таких видань: Герцюк Д., Лещак Т. Педагогічна освіта і наука у Львівському університеті (1812 – 1939): монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2022. 432 с.; Микитюк В., Качмар В. Історія дидактики чи дидактика історії? (рецензія на монографію: Дмитро Герцюк, Теодор Лещак. Педагогічна освіта і наука у Львівському університеті (1812 – 1939). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2022. 432 с.) // Східноєвропейський історичний вісник. Випуск 26. Дрогобич, 2023. С. 174–178; Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наукова думка, 2001. 912 с.; Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772-1939). Івано-Франківськ, 1994; Струмінський Б. Шкільництво на Україні / Б. Струмінський, В. Маркусь та ін. // Енциклопедія українознавства / гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. Т. 10 / Перевидання в Україні. Львів НТШ, 2000. С. 3857–3871. Де є потреба, робимо покликання на ці та інші видання.

вряди-годи вживали й польської. У семінарії панувала сувора дисципліна: за значні провини карою були відбивання численних поклонів, інколи застосовували й тілесні покарання. Стежили за поведінкою два цензори. Навчання тривало спочатку один, а згодом два роки, хоча бували висвячення на священників і через менший термін. У семінарії вивчали переважно такі дисципліни: догматику, моральне та пастирське богослов'я, гомілетику та церковний спів. Одночасно, відзначає С. Сірополко, у дієцезіальних семінаріях навчалося незначне число духовенства, бо більшість здобували місце священника внаслідок нетривалих курсів при дієцезіях або купували за гроші[4]. На підставі документів відомо, що в Перемишльській дієцезії вимагали від претендентів на священничий сан знань про церковну практику за книгою «Богословія нравоучительная или собраніє припадков духовним особам потребноє» (Унів, 1732), але знову-таки у Луцьку й Холмі єпископи продавали рукоположення за 100 зл., і часто такі невігласи, «котрі навчились лиш читати букварь» (О. Огоновський), посідали парафії в Галичині.

Знаючи про ганебний освітній рівень духовенства, Марія Тереза у жовтні 1775 р. при церкві святої Терези у Відні відкрила генеральну духовну семінарію "Barbareum" («Барбареум»), у якій мали здобувати духовну освіту греко-католики з Галичини та Угорщини. На навчання до семінарії "Barbareum" приймали тих кандидатів, що перед тим щонайменше закінчили гімназію (тоді 5 класів) і відчували покликання до служіння в церкві. У середовищі гімназії всі були рівними у правах, носили однаковий одяг, їли однакові страви, отримували порцію вина. Усі дотримувалися відповідного режиму дисципліни: прокидалися о 5 год ранку, у визначені години навчалися в аудиторіях семінарії, у музеях чи в

[4] Див.: Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наукова думка, 2001. С. 498.

університеті, відбували молитви й богослужіння мали можливість прогулюватися містом, але по двоє і в супроводі дуктора (наглядача). За дисциплінарні порушення у семінарії призначали покари: догани; позбавляли обіду чи вечері; ув'язнювали на якийсь час тощо. Тяжкі покарання накладали лише з дозволу верховного духовенства, за домовленістю з придворною канцелярією або з єпископом.

У «Барбареумі» (де навчалися 5 років) до числа предметів викладання ніколи не належала рідна мова вихованців; рідної мови вони мали уживати лише під час катехитизації в єпархії, вихідцем із якої був. У семінарії, як правило, більшу частину вихованців були з Угорщини. На жаль, гімназія «Барбареум» проіснувала недовго – у 1784 р. цісар Йосип II розпорядився, щоби семінаристи з Угорщини перейшли на науку до угорського міста Яґер, а греко-католики з Галичини спочатку рік провчилися в латинській семінарії у Відні, а потім перебралися до Львівської семінарії, яка з 1785 р. стала генеральною. Словом, потреба в «Барбареумі» зникла після створення генеральних семінарій у провінції. Відзначимо, що функціонування «Барбареуму» мало добрі наслідки: вихованці віденської семінарії могли досконало вивчити німецьку, бути учасниками культурного життя Відня, у безпосередніх контактах познайомитися з представниками різних націй і народностей, а також із українцями з різних регіонів. За майже 10-літню діяльність у «Барбареумі» навчалося близько 120 вихованців, причому 29 з них із Галичини. Як зазначає С. Сірополко, у віденській семінарії навчалися чимало осіб, як згодом посіли стали вищими церковними архієреями, професорами університеті та духовних семінарій, відомими науковцями.

Традиції віденської семінарії продовжили розвивати у Львівській генеральній семінарії[5] (спочатку тривало навчання 9 років, згодом – 8, а з

[5] Докладну інформацію про всі аспекти діяльності семінарії див.: [Студинський К.] Львівська духовна Семинария в часах Маркіяна

1824 р. – 6: 2 роки філософії, чотири – богословський відділ). Після появи Львівської семінарії дехто, намагався домогтися закриття дієцезіальних семінарій, бо начебто порівняно з генеральною вони були безперспективними. І справді, 1787 р. цісар Йосип II скасував дієцезіальні семінарії, щоправда, вони проіснували аж до 1792 р., бо спудеям дозволили завершити в них своє навчання.

1784 р. Йосип II знову відкрив у Львові університет, у якому функціонували чотири факультети. Незадовго після того, у 1787 р. на прохання єпископа П. Білянського Йосип II дозволив відкрити при Львівському університеті так званий Руський інститут – *Studium Ruthenum*, куди могли вступати українці без знання латинської мови. Мова викладання у Руських Студіях мала бути тодішня українська. Охочих навчатися у Studium Ruthenum було багато. Першим керівником (ректором) призначили колишнього випускника «Барбареума» А. Ангелловича, професорами були Петро Лодій та Іван Земанчик.

На жаль, очікування від Студій на пожвавлення українського національного життя і до розбудження патріотичних почуттів у слухачів було надаремним. «Сим добродійством не вміли Русини гаразд покористуватись, – наголошує О. Огоновський в «Історії літератури руської», – тому що професори намагались учити в мертвім церковно-словяньскім язиці. Впрочім сей інститут рускій не міг розвинутись, по-за-як єго вже в 1808 р. скасовано»[6].

І на те були свої підстави. По-перше, викладова українська мова була жахливою мішанкою живої розмовної мови з

Шашкевича (1829–1843). Написав д-р Кирило Студинський. Львів: Накладом НТШ, 1916. 416 с.

[6] Огоновський О. Історія літератури руської [української]. Частина II. 1-2. Вік XIX (Поезія. Драма). Львів, 1889 / Фотопередрук Олекси Горбача. Мюнхен, 1991. С. 12.

церковнослов'янською, а тому отой дивний суржик був геть несприйнятний. «Професори, – коментує ситуацію з мовою С. Сірополко, – які викладали свої лекції українською мовою, визнавали звичайні слова живої мови за «прості вираженія», а тому вважали за потрібне у своїх друкованих працях просити вибачення за ужиття подекуди «простих вираженій»[7]. Так, навіть П. Лодій у передньому слові до перекладу трактату Х. Гаумейстера «Наставленія любомудрія нравучительного» вибачливо застерігався: «… да не почудится простим иногда вираженіям благосклонний читатель». Декому з професорів не надали дозволу читати курс українською мовою, тому вони викладали польською. Читали польською ще й тому, що не знали української мови. Були випадки і недбайливого ставлення з боку професорів до науки «рідної мови».

На думку О. Колесси, через те, що тогочасні церковні діячі та університетські професори «вважали церковнослов'янщину готовим руським книжним, літературним язиком і намагалися не тілько писати, але й говорити церковнослов'янщиною з примішкою польських та инших чужих висловів…»[8]. Саме така любов до церковнослов'янщини зумовила занепад руських студій у Львівському університеті.

І ще була одна, чи не найголовніша причина невдачі студій – професори й вихованці потрапили в несприятливе середовище порівняно з викладачами та спудеями «Студіум латинум». Сенат університету не зробив професорів Studium Ruthenum членами факультету і не допускав їх до академічних почестей, а університетська професура зверхньо ставилися до колег зі Студій і називали їх "Wineschule" («Школа вина»). Навіть уряд зробив різницю між руськими та латинськими студіями: священники, випускники Studium Ruthenum, отримували за роботу по 200

---

[7] Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наукова думка, 2001. С. 501.

[8] Див.: Барвінський О. Спомини з мого життя / упор. А. Шацька, О. Федорук. Київ: Смолоскип, 2004. С. 64.

зл. р. як парохи і 130 зл. р. як сотрудники, а священники латинського обряду – по 300 як парохи і по 150 як сотрудники. Наочним був явний конфуз, тому дуже важливим було вирівнювання випускників двох Студій у правах і в заробітку, яке сталося дещо згодом. Можливо, саме тому було легковаження викладів «руською мовою», чому більшість слухачів Studium Ruthenum часто зовсім не здатні були читати українського тексту.

Отож для підняття мотивації до навчання у Studium Ruthenum було розповсюджено спеціальне звернення-повідомлення до всіх учнів гімназій і ліцеїв (дворічних шкіл, в яких продовжували випускники п'ятирічних студій гімназійних): хто не вміє читати по-українському, того не прийматимуть на навчання у Studium Ruthenum. Окремими документами також заохочували до обов'язкового спілкування слухачів-русинів українською мовою (за невиконання вимог на вихованців накладали різні покарання). До найбільш категоричного вдався львівський митрополит А. Ангеллович, коли в 1809 р. розпорядився, щоби кожний семінарист піврічний і кінцевий іспит з української мови та обрядів тогочасною українщиною, бо інакше не висвячували на священника.

Як згадано в документації початку XIX ст. слухачі Studium Ruthenum жили в генеральній семінарії, щоправда численні предмети слухали в університеті. Характерним є ще й те, що окремі професори зі Studium Ruthenum срівпрацювали ще у Студіум латинум, а тому навчання там відбувалося або в дуже ранні, або в дуже вечірні години на відміну від Латинських студій. За свідченням очевидців, дисципліна у Studium Ruthenum була також не на висоті: вихованці часто пиячили (по сусідству з семінарією був шинок, і влада не хотіла відмовитися від прибутків від орендування того будинку). За тяжкі переступи інколи спудеїв виключали з семінарії; особливо фатальним було для вихованців внесення їхнього прізвища до «коператури», після чого до кінця життя винуватець

залишався сотрудником. Вихованці Руських студій навчалися за кошти релігійного фонду та держави, але були ще й світські студенти, які утримували себе власним коштом, але ходили в університетському одязі. Хто зі слухачів не мав повного гімназійного курсу, змушені були доскладати іспити з численних предметів. Цікавим феноменом у Studium Ruthenum були так звані луцяки та холмчаки, тобто священники, яких холмський або луцький єпископи висвятили на ієрея за гроші.

Не зрівноважений освітній рівень поміж вихованцями негативно позначався на успішності в навчанні, до того ж навчання у Studium Ruthenum відбувалося суто в прогалинах поміж латинських викладів. Бракувало підручників, ускладнювало навчання і складна викладова мова. Часто впливали на рівень викладання часті укладання шлюбів вихованців під час навчання.

Отож-бо Studium Ruthenum функціонували лише до 1809 р. передусім у зв'язку з тим, що в початковому декреті було окремо зазначено про їхню тимчасовість як установи. Закриття зумовив і низький стан навчання, чому навіть сам ректор вимагав заборони Studium Ruthenum. Також маючи ті самі обов'язки, що й Студіум латинум, Studium Ruthenum мав значно менше прав в академічному середовищі. І. Франко все ж уважав за головні причини ліквідації Руських студій насамперед тяжка мова викладання та легковажно неглибокий зміст лекцій. Найвірогідніше виною стала легковажність професури. Але правильно припускав В. Гнатюк, що якби Studium Ruthenum проіснували більше півстоліття, то українці швидко здобули б право на власний, український університет. Словом, незважаючи на легковажне ставлення до рідномовних викладів, Studium Ruthenum дали значний результат: завдяки Руським Студіям русини спромоглися за одне десятиліття

підготувати стільки професорів із богословія, що могли посісти всі університетські кафедри з латинською й руською викладовими мовами[9].

Після ліквідації Руських Студій у Галичині підготовкою греко-католицького духовенства, окрім теологічного факультету Львівського університету, займалася лише *Генеральна духовна семінарія* у Львові. Так, станом на 1810 р. у львівській генеральній семінарії навчалося 200 осіб, тому, хоча з 1811 р. кількість слухачів обмежили до 100 осіб, ніхто з гімназійного керівництва не дотримувався того розпорядження (на межі 1830-х – 1840-х років тут навчалося понад 300 слухачів). Найбільш славним і діяльним ректором семінарії був І. Лаврівський, який дуже дбав і вимагав, щоби слухачі відповідально вчилися церковнослов'янської мови і строго дотримувалися обрядів (були, щоправда, серед слухачів, які ставилися до обрядів навіть вороже).

Як засвідчує обіжник львівської семінарії від 30. 12. 1842, лише незначна кількість семінаристів мали достатній рівень знання церковнослов'янської мови, але більшість не вміли читати, бо погано розрізняли кириличні букви[10]. Багато семінаристів не знади, як хреститися за грецьким обрядом, та й «Отче наш» рідною мовою не знали напам'ять, хоча переважно були вихідцями зі священничих родів.

Несприятлива атмосфера у Львівській семінарії була склалася під час того, як керував Львівською митрополією митрополит Михайло Левицький (1815 – 1858 роки). Дуже характерний випадок із пошестю

---

[9] Див.: Головацький Я. Пережитое и перестраданное // Письменники Західної України 30-50-х років XIX ст. / упорядкування […] І.І. Пільгука та М.Г. Чорнопис[ь]кого. Київ: Дніпро, 1965. С. 233-235.

[10] Докладніше про це див.: Герцюк Д., Лещак Т. Педагогічна освіта і наука у Львівському університеті (1812 – 1939): монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2022; також: Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наукова думка, 2001. С. 503.

холери в семінарії 1830 р., коли митрополит не дозволив відпустити семінаристів по домівках із неприємним доповненням по польськи: «Щоби всі повиздихали, але жодного не випустите». Семінаристам спеціальними розпорядженнями митрополит забороняв купувати й читати світську пресу та книги. Під оту заборону потрапила 1937 р. і «Русалка Дністровая», розповсюдження якої заборонив тогочасний австрійський уряд. Саме він розпорядився сховати 800 примірників альманаху в підземеллях собору св. Юра, де вони пролежали до 1848 р. й через надмірну вологість просто-таки розлізалися через понад десятиліття після конфіскації. Часті були ревізії в помешканнях семінаристів, але така строга регламентованість режиму праці семінарії, однак, зумовила до супротивного: «Мовби на глум, – писав у спеціальному дослідженні про львівську духовну семінарію в 1824 – 1843 рр. К. Студинський, – почали являтися в семінарії заборонені книжки»[11]. Про дуже дивні спроби В. Щурата відбілити образ М. Левицького в очах нових поколінь українців розповів С. Сірополко у своїй монументальній праці. У семінаристів часто під час таких ревізій вилучали численні політичні брошури та книги, проте важко було виявити справжнього власника такої крамольної літератури, тому мало коли за такі книги було когось покарано.

Багато вихованців семінарії у 1830-х роках захопилися еволюційними настроями в польському середовищі. Як відзначають дослідники, незважаючи на антипольську налаштованість, ректорат львівської духовної семінарії не сприяло підйому національних почуттів і національному відродженню, яке розпочалося завдяки наполегливим зусиллям «Руської трійці». Так, ректор Венедикт Левицький не дозволив

[11] [Студинський К.] Львівська духовна Семинария в часах Маркіяна Шашкевича (1829 – 1843). Написав д-р Кирило Студинський. Львів: Накладом НТШ, 1916. С. CXXVIII.

друкувати «Зорю» в 1834 році, а також «Русалку Дністровую» в 1837 р., після виходу якої переслідував її упорядників.

Про значний резонанс, який мав виступ із промовою з нагоди народження цісаря Франца I в 1835 р. студента другого року богословія М. Шашкевича у Львівській духовній семінарії, згадував Я. Головацький: після виступу дух українськості «піднісся на сто відсотків»[12]. Це свідчення має підстави, бо вже після смерті М. Шашкевича його авторитет у семінарії завжди був високий.

Надалі зупинимося більш докладно на характеристиці українського народного шкільництва. Так, на початку 1770-х років в Галичині, яка ввійшла до складу Австрії, функціонували лише *дві міські школи*, а саме: братська школа при Успенській церкві у Львові, народна школа при василіянській гімназії у Дрогобичі; також діяла незначна кількість *монастирських шкіл* (Лаврів, Сатанів, Теребовля, Спас кодло Самбора, Гошів) і невеличкі *школи парафіяльні*, у яких переважно викладали дяки (через те їх іноді називали «дяківками»). Але у тогочасних українських школах був дуже занижений навчальний рівень. «Лихий стан українського народного шкільництва, – зауважував С. Сірополко, – пояснюється не стільки малоосвіченістю значної частини духовенства, яке тоді було єдиною українською інтелігенцією, скільки його байдужістю»[13].

Внаслідок реформи 1774 р. було визначено три типи шкіл: 1) нормальна шестикласна школа (готувала вчителів для головних шкіл); 2) головна (чотирикласна) школа, які мали бути в кожнім окружнім і

---

[12] Головацький Я. Пережитое и перестраданное // Письменники Західної України 30-50-х років XIX ст. / упорядкування […] І.І. Пільгука та М.Г. Чорнопис[ь]кого. Київ: Дніпро, 1965. С. 232-233.

[13] Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наукова думка, 2001. С. 507.

більших містах; 3) тривіальна (дво- або трикласна) школа мала функціонувати у менших містах, містечках і більших селах. Також дозволяли населенню утримувати за власний кошт парафіяльні школи («дяківки»).

Головною інстанцією у шкільних справах в Австрії була надвірна комісія, або канцелярія. Для провадження народження шкільництва в Галичині в 1776 р. у Львові створили Крайову шкільну комісію, до складу якої входили представники греко-католицького та католицького духовенства (консисторій). Уперше про справу з українською мовою в Галичині виступив із рефератом австрійський урядник І. Коранда, який наголосив, що люд Галичини не розмовляє по-польськи, а якоюсь іншою мовою[14].

Для заохочення простолюду до шкіл, уряд рекомендував парохам згадувати у проповідях про користь освіти й науки. На превеликий жаль, небагато священників сприяли тому, щоби у школах українські діти вчилися рідною мовою. Оскільки більшість автохтонного населення байдуже ставилася до викладової мови, реформа 1774 р. не змінила н кращу ситуації в українському шкільництві (у багатьох школах Галичини викладали польською мовою). До того ж, наприкінці 18 ст. в Галичині відкривали багато німецькомовних шкіл (близько 47 в 1787 р.).

На щастя, 1787 р. шкільним статутом визнали руську мову в Галичині за крайову і завдяки цьому русини домагалися відкриття численних тривіальних шкіл із руською (українською) викладовою мовою. 1805 р. вийшов шкільний декрет, за яким нагляд за народним шкільництвом держава залишила за собою, а периферійний (на місцях) – віддали латинській консисторії. Це, на жаль, гальмувало збільшення кількості україномовних шкіл. Бракувало зазвичай українських учителів і особливо підручників.

[14] Про це докладніше див.: Сірополко С. Історія освіти в Україні. С. 507.

Рескриптом цісаря 1813 р. було визначено, що в сільських школах навчання мала відбуватися рідною мовою, у міських – німецькою та рідною, а в головних школах – німецькою і польською. Але всі цісарські рескрипти були суто голими деклараціями. Саме тому в українській історії славною сторінкою є боротьба в Перемишлі з ініціативи о. Івана Могильницького та під керівництвом єпископа М. Левицького за руську (українську) мову у школі.

Так, перемишльський єпископ, а згодом львівський митрополит М. Левицький та о. І. Могильницький багато зусиль доклали до того, аби «руську» мову визнали крайовою мовою для Галичини. Їхній ініціативі противилися поляки. На численні звернення М. Левицького в губернію щодо затвердження статусу української мови як крайової отримували відмови з чіткими безкомпромісними відповідями про те, що лише польська мова можу бути крайовою в Галичині, і нею пишуть закони; що руська мова недостатньо розвинутий діалект, тому не можу бути предметом навчання у школі; що український хлоп переважно розуміє по-польськи. Отож рекомендували користуватися польською, аби уникнути зайвих сепаратистських настроїв у суспільстві. Тому митрополитові рекомендували ввести для української мови латинську азбуку, на що той надіслав відповідний лист до цісаря Франца І.

У зв’язку з тим була скликана спеціальна комісія з питання викладової мови для школи (увійшли 2 українці – М. Левицький та о. І. Могильницький), але комісія знову ухвалила крайовою мовою Галичини польську. Відтоді вимагалося, щоби діти русинів у всіх народних школах вчилися по-польськи; правда, при катехизації дозволяли вживати рідної мови, не забороняли вчити читати та співати по-українськи. Після такої резолюції перемишльці продовжили боротьбу за повноправність української мови. Внаслідок цього постали прихильні для українців ухвали австрійських урядників.

1818 р. в губернії ухвалили: по-перше, у народних школах, де вчаться тільки греко-католики, уся наука має здійснюватися суто українською мовою, одночасно дітей потрібно вчити читати й писати по-польськи; по-друге, у змішаних народних школах уся наука, окрім релігії, мала відбуватися польською мовою, хоча дітям греко-католикам дозволяли вчитися читати й писати по-українськи. Однак, у реаліях життя все відбувалося значно складніше: поляки вдавалися до численних зловживань, через що більшість шкіл опинилася в їхніх руках, і все шкільництво поступово полонізувалося. Багато для спольщення шкіл у Галичині зробили спольщені українці, проте були часті випадки, коли міщани та селяни вимагали навчати їхніх дітей руською (українською) мовою.

Цікавим і вельми промовистим за змістом у цьому контексті є прохання селян до Городенківського шкільного наглядача в 1840 р., в якому прохачі вимагають саме рідномовної школи[15].

Як відомо, у перші десятиліття XIX ст. нормальна школа в Галичині діяла лише у Львові. Дещо більше було головних шкіл, зокрема при монастирі у Лаврові, яка була важливим освітнім центром Бойківщини. Так, у Лаврівській школі викладовою мовою була німецька, але предметом навчання – польська. Українську мову до числа викладових предметів у Лаврівській школі ввійшла лише 1848 р., а тому до того часу у школі використовували лише підручник 1817 р. видання на церковнослов'янській мові – «Повиности подданних ку их Монарху во оупотребленіе оучилищ парафіяльних».

Наука в Лаврі тривала вранці з 8 до 11 год, а після обіду – з 2 до 4 год. Щочетверга після обіду учні мали вільний час, який, як правило, використовували для нетривалих у часі мандрівок. Переведення учнів до

[15] Див.: Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наукова думка, 2001. С. 510-511.

вищих класів вирішували його відповіді на публічнім іспиті, який провадили за участі запрошених гостей. У тогочасних школах, зокрема і в Лаврівській, часто за провини використовували для покарання різки.

За законом 1805 р. тривіальні школи мали дуже обмежену освітню програму. У цих школах вивчали такі предмети: релігію, читання, писання, рахунків із пам'яті, моралі (або етики). Докладно вивчали інформацію зі згаданої вище книги «Повинности подданних…». Цікаво, що ця книга (автором був І. Могильницький), як наголосив С. Сірополко, була підручником науки австрійського патріотизму для учнів головних і тривіальних шкіл упродовж п'ятдесяти років.

Як бачимо, місця для викладання руської (української) словесності у австрійській Галичині за домінування у галицькій провінції польської мови просто не було. Лише з появою «Читанки» М. Шашкевича (написана 1836, вперше побачила світ в 1850 в упорядкуванні Я. Головацького) можна вести мову про особливості викладання української літератури та зразків уснописемної традиції у школах Галичини.

Розвиток *парафіяльних шкіл* майже повністю залежав від безпосереднього ставлення місцевого священника до освіти. Були все-таки священники-ентузіасти вже від початку XIX ст., які докладали значних зусиль для просвіти дітей та служіння національній справі. Часто такі священники зазнавали переслідувань з боку представників польської суспільності. Одночасно тут важило слово вищого духовенства.

Дуже відповідально ставився до проблеми шкільництва о. І. Могильницький у Перемишлі, де 1832 р. у 697 парафіях діяли 385 парафіяльних шкіл. Якщо порівняти з Тернопільщиною, то більшість парафій, скажімо, на Бережанщині взагалі не знали, що таке школа.

Навчання в парафіяльних школах відбувалося суто у формі читання церковних книг, інколи учні вправлялися в письмі, якщо дяк сам був

грамотний. Але відзначимо, що навіть такі школи-дяківки не залишали дітей цілковитими невігласами, адже вони й у зрілому віці продовжували цікавитися читанням книг удома чи в церкві.

Про особливості функціонування тогочасної народної школи в Галичині можна черпати деякі відомості з «куранд» (повідомлень) шкіл наглядачів, а також у методиках і підручниках для вчителів. У своїй діяльності кожна парафіяльна школа керувалася спеціальними з книги «Правила школьная» (1818), де чітко прописано правила поведінки учнів по дорозі до шкоди, у школі, у церкві, поза школою та церквою. На завершення правил іде мова і про покарання: «тайне і публічне оувещаніе», запис у «книгу ганьби», різки. Якщо учень надалі після покари зловживав його виганяли зі школи, часто без права поновлення.

У рукописному підручнику методики І. Лаврівського (1837) представлена так звана *комплесна метода* викладання дисциплін. «Оучитель має в єдном и том же предмете болше замеров злучити. Таке злученя розмаітих імочних замеров приносить знакомит користи: 1. Тим способом оучне лепше познають пожиток витвердженой науки и побуждаются наново до пильности й до оуважання. 2. Через тото можна ся оухоронити єдностронной ведомости, а науце справити приємну отменность… 4. Такое злученє розмаітих замеров в єдной науце помогаєт до отновленя набитих понятей, бо им больше их ся разом лучить, тим латвей на память приходять»[16].

Ще висвітлимо один аспект. Учителів для тривіальних шкіл мали готували в нормальній школі у Львові. Також готували вчителів у т. зв. препарандах (короткотермінові курси у більших містах і освітніх центрах) у Львові, Тернополі, Дрогобичі, Лаврові, Ярославі тощо. Спочатку (з 1775 р.) для підготовки учителів тривіальних шкіл діяли

[16]Цит. за: Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наукова думка, 2001. С. 516.

тримісячні курси, для головних шкіл – шестимісячні; з 1833 р. для вчителів до тривіальних шкіл – шестимісячні курси, а для вчителів у головні школи – однорічні.

Цікаво, що з 1817 р. діяв у Перемишлі дяко-вчительський інститут, керівником якого був о І. Могильницький. Тут навчали релігії, церковного співу, церковного уставу, руської, польської, німецької мов, основ арифметики та методики. Від претендентів на вчителів вимагали, щоби: він мав бодай 14 років; був фізично здоровий та вмів співати; умів читати по-руському та був вправний в релігії та співі. За добру ознаку було знання німецької та польської мов.

За тогочасним австрійським законодавством, учителі нормальних, головних і тривіальних шкіл отримували платню, уважалися урядовцями, мали право носити мундир, під час свят припинати шпагу. Право на пенсію мали лише вчителі нормальних та головних шкіл. Складнішим було становище вчителів парафіяльних шкіл, які здебільшого утримувалися за кошт громади. Платили вчителеві лише ті батьки, діти яких училися в школі.

Як бачимо, у більшості шкіл Галичини викладова мова здебільшого була або німецька, або польська. Руська (українська) мова перебувала на загумінкових, вторинних позиціях, а якщо її використовували з освітньою метою, то часто вона нагадувала дуже засмічений суржик церковнослов'янської та тогочасної живої мови. Саме з тієї причини освітні, шкільні ініціативи українців дуже часто завершувалися невдачами. Дуже важко було вибороти право на навчання дітей рідною мовою за умов постійного тиску з боку домінування в Галичині у XVIII – першій половині XIX ст. представників польської суспільності. Одночасно вести мову про специфіку викладання української словесності у зазначений проміжок час на західноукраїнських землях дуже складно, оскільки тоді не було ані відповідних підручників, ані права на таку

можливість – викладати дітям рідну словесність. Можна вести мову хіба що про перші спроби створення підручників («Читанка» М. Шашкевича), а також про окремі видання, як альманах «Русалка Дністровая», і про роль дидактичних, педагогічно-виховних елементів у них.

Розділ 1.2. Шкільні підручники з руської (української) словесності першої половини XIX ст.: змістове наповнення та особливості їхнього використання у практиці

Дуже важливим моментом шкільництва є укладання підручників і спосіб їхнього використання в педагогічній діяльності.

Свого часу І. Франко у статті «Наші народні школи і їх потреби» писав: «Учителем школа стоїть; коли учитель непотрібний, неприготований, несумлінний, то й школа ні до чого»[17]. Звісно, без кваліфікованих, підготовлених кадрів неможливо розвивати шкільництво. Але й учитель без необхідних матеріалів для викладання, підручників і навчальних посібників теж буде чути свою безвідповідальність стосовно своїх вихованців. Як без справжнього вчителя, так і без доброї навчальної книги школа не може бути належно організованою, перспективною[18].

---

[17] Франко І. Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічі снятинськім) // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 46, кн. 2. Київ: Наук. думка, 1986. С. 113.

[18] Про це, зокрема, див.: Бандура О.М. З історичного досвіду створення підручника словесності // Методика викладання української мови та літератури. Республіканський науково-методичний збірник. Київ, 1990. Вип. 11. С. 116–123; Бандура О.М. Навчальні книги з літератури в школах Західної України // Наукові основи методики літератури: навч.-метод. посібник / за ред. Н.Й. Волощиної. Київ: Ленвіт, 2002. С. 292–294; Бугайко Т.Ф., Бугайко Ф.Ф. Навчання і виховання засобами літератури. Київ, 1973. 176 с.; Денисюк І. О. Іван Франко в школі: рецензія //

Ще 1760 р. у Львові Ставропігійське братство видало катехитичну книгу, підручник «Богословія нравоучительная», на підставі звичайного зазубрювання якої часто «єпикопи руські», за словами О. Огоновського, висвячували на священників. Ще менші вимоги до пастирів люду руського (українського) ставили в другій половині XVIII ст. на Волині – у Холмі та Луцьку, де висвячували навіть дячків і писарів, як навчилися сяк-так читати буквар і заплатили 100 золотих, керуючись гаслом «Всякоє диханіє да славіт Господа». Таких недоуків часто називали «луцаками»; часто вони ставали об'єктами загального насміху.

У Галичині одним із перших підручників руською, а точніше церковнослов'янською мовою вважають книгу «Общих и естественних Поученій христіанскаго благочестія», яку надрукували також у Львові 1786 р. Перший буквар у Галичині вийшов із друку 1790 р. під багатослівною назвою «Букварь язика славенскаго чтенія и писанія оучащимся в полезное руковожденіе». У ньому після азбуки, складів і низки молитов було подано додатковий розділ «Політика свіцкая от иностранних авторов вкратце собранная. Младим прилична, всем же обще благопотребная», де виокремлено 5 розділів-глав: «О пристойном оуложеню тіла»; «О способе захованя ся при столе»; «О хождении»; «Як принадлежит з людми обходитися»; «О мові и розмовах; оувещанія общая».

Згодом появлялися ще численні підручники І. Могильницького, зокрема: «Букварь славено-русскаго язика» (Львів, 1817); «Катехизис малий для училищ парафіяльних» (Львів, 1817); «Повинности подданних» та ін.

Денисюк І.О. Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2005. Т. 2. Франкознавчі дослідження. С. 386 – 389 та ін.

Цікавими були підручники Іоасафа Кобринського 1842 р., в яких уперше застосовано звуковий метод та гражданку, тобто: «Способ борзо виучити читати» і «Букварь новим способом оуложений для домашньої науки».

Якщо взяти до уваги, що за статистикою у 1847 р. в Галичині 87 % населення було неграмотним, то можна зробити правильні висновки про рівень шкільництва. Як ми зазначали в попередньому підрозділі, більшість шкіл на західноукраїнських теренах були приватні (єзуїтські, василіанські, піярські), причому у багатьох з них навчалися й представники русько-українського народу. Загалом середніх шкіл було начебто достатньо, але, як свідчить статистика, більша частина населення все-таки залишалися неосвіченою масою. До 1848 р. українську мову як викладову використовували переважно в парафіяльних, а подекуди у тривіальних школах. У гімназіях та головних школах домінували німецька та польська мови. С. Сірополко недвозначно стверджує, що в жодній гімназії Галичини до 1848 р. «не було української мови як предмета навчання»[19].

Такими своєрідними поривами до етнічної кристалізації русинів-українців як самодостатнього народу відбувалося поступово. Найпотужнішими чинниками національного самоусвідомлення у першій половині були, без сумніву, два феномени – просвітницький гурток у Перемишлі та Руська трійця у Львові.

Так-от, у 1816 р. в Перемишлі з ініціативи отця І. Могильницького було засноване «Товариство галицьких греко-католицьких священників для поширення освіти і культури серед вірних на підставі християнської релігії». Метою діяльності товариства було розповсюджувати поміж духовних пастирів і вірними християнами книжок, писаних живою

[19] Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наукова думка, 2001. С. 519.

мовою. Прикметно, що ще товариство навіть не розпочало своєї активної діяльності, як із Італії кардинал Северолі зробив запит до митрополита М. Левицького, щоби пояснив потребу такого гурту. Звісно, митрополит знайшов відповідні слова, аби заспокоїти застереження кардинала, якого ввели в оману представники польської суспільності, бо їм не дуже подобалася ідея товариства щодо видання книг тогочасною живою українською мовою. Незважаючи на те, що митрополит заручився підтримкою австрійських урядовців, товариство проіснувало недовго, обмеживши свою діяльність виданням кількох підручників і книжок І. Могильницького. Одночасно мусимо усвідомлювати, що без отаких поодиноких, часто невдалих ініціатив на теренах Галичини ще довго русини-українці залишалися би на вторинних позиціях як периферійний, безперспективний етнос.

Доречно більш докладно зупинитися на навчальних книгах, які уклав видатний український священник-крилошанин, просвітник та ентузіаст наукового знання І. Могильницький, який більшу частину свого життя працював на Старосамбірщині та в Перемишлі. Саме з його іменем часто пов'язують активну просвітницьку діяльність Перемишльського гуртка.

Отець І. Могильницький одним із перших усвідомив важливість впливу панівної мови на суспільне середовище. Як духовний пастир, він прагнув створити сформувати сприятливі умови для освіти й виховання русинів-українців. У 1823 р. він написав «Граматику язика словено-руського», яка стала однією з найбільш важливих праць в історії становлення української філологічної науки, адже вона засвідчила унікальність української мови серед інших тогочасних мов. У трактаті «Відомість о руському язиці» (написав аж 1829 р.), який був задуманий як передмова до «Граматики», він наголосив на тому, що українська мова – це не діалект польської чи російської, а окрема мова: «Народь рускій єсть племенемь и отраслею рода славенского, якь кождий инний народь

славенскій. То само о язиці рускомь розуміти належить»[20]. «Відомість…» складається з 12 параграфів, у яких автор аргументує те, що українська мова не є наріччям, діалектом якоїсь мови, а саме окремою самодостатньою мовою.

У «Відомості о руському язиці» І. Могильницький звернув у вагу і на те, що віддавна руська мова мала різні назви і через це виникали труднощі у виокремленні її як окремої мови. І. Могильницький докладно висвітлив генезу цих непорозумінь у погляді на руську мову внаслідок тривалого підневільного існування руського народу у державі литовській польській, російській тощо. Науковець навіть висловив припущення, «мова полска свою нынѣшную чистость, обфитость и складъ мовѣ руской винна». Іван Могильницький усвідомлював, що через те, що русини не мають власної державності, вони живуть як безіменний народ, але про те, що такий народ існує і що існує окрема руська мова мовчати не можна. Це було чітке національно-патріотичне наукове твердження, яке він адресував передусім польським історикам і філологам, які розповсюджували думку про те, що такого народу не існує.

«Відомість о руському язиці» І. Могильницького мала значний резонанс у суспільстві, оскільки давала наукове обґрунтування феномену української мови. Прикметно, що жодна його праця не мала так багато перевидань, що засвідчує її тривалу наукову актуальність: три видання – 1829, 1837, 1848 років – польською мовою, 1838, 1857 – російською і лише 1910 р. М. Возняк опублікував українською мовою.

Сама ж «Граматика язика словено-руського» І. Могильницького, яка збереглася у двох рукописах (один – кирилицею, другий – скорописом), складається зі вступу та 161 параграфа. Саму граматику

[20] Могильницький І. Відомість о Руском Язиці / підгот. до друку, вст. ст. і примітки Василя Ґрещука. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С. 6.

автор поділив на 4 частини: орфоепія, етимологія, орфографія та синтаксис, і всі ці аспекти мови дуже докладно висвітлив у книзі.

Для нас цікавим є один із прикінцевих розділів «Граматики» – «Собраніе приповѣдокъ рускихъ» (§ 160), укладених в алфавітному порядку. Саме цей розділ важливий з погляду входження словесних текстів у систему викладання тогочасного шкільництва Галичини. Приказки та прислів'я на кшталт «Безъ соли и хлѣба худа бесѣда» були важливою поживою для тогочасних школярів і спудеїв, засвідчували побутування мови в живій дійсності, переконували в багатстві рідної мови й культури.

Звичайно, сама «Граматика» І. Могильницького написана церковнослов'янською, або «славено-руською», тогочасною мовою, але в ній використанні численні матеріали з живого мовлення народу. До того ж науковець формулював численні граматичні правила, відштовхуючись від живої народномовної стихії. До того ж, саме твердження про унікальність руської (української) мови, яка, мовляв, завжди буде існувати, незалежно від того, як довго її будуть нищити, є значним патріотичним вчинком і етапним явищем для систематизації української мови та здобуття для неї статусу викладової мови в усіх видах навчальних закладів.

Ще задовго до «Граматики язика словена-руського» І. Могильницький написав численні книги підручникового характеру, як-от: «Правила школьнії», «Катехизим малий», «Буквар славено-руського язика», «Наука християнська». Якраз у перші десятиліття XIX ст. постала нагальна потреба в навчальних книгах руською (українською) мовою для галичан, за що й узявся очільник Перемишльського гуртка. Спочатку він створив катехизм і букваря як основу для навчання.

Його катехизм здебільшого висвітлював ключові біблійні питання, скажімо, про гріхи, безсмертність душі, моральні переконання, Месію

тощо. Ісус Христос у книзі названий Спасителем, друге пришестя якого врятує людство. І. Могильницький намагався розповісти не тільки про християнські якості, але й про моральні чесноти, які мають прикрашати життя кожного християнина. Характерно, що кожне перевидання катехизму о. І. Могильницький удосконалював, дописував, причому рясно вводячи до викладової церковно-слов'янщини й елементи живих – польської та руської (української) мов. Такі навчальні книги зі значним дидактичним акцентом, які промовляли до парафіян дуже колоритною мовою, були своєрідним підготовчим етапом до появи спеціальних навчальних книг (букварів, підручників) для шкіл і вищих освітніх закладів.

Як на свій час о. І. Могильницький був видатним освітнім реформатором, який доклав значні зусилля до реорганізації системи навчання в Галичині. Важливою частиною його педагогічних ідей була розробка система тижневої структури навчання з чіткою організацією уроків і відпочинку. За пропозицією І. Могильницького, учні старшого віку відвідували школу 3 години до полудня та 2 години після обіду. Молодші школярі також мали свій розклад, з двома годинами занять рано-вранці і двома ближче до вечора. Його тижнева структура навчання дозволяла адаптувати педагогічний процес до вікових особливостей дітей та сприяла кращому засвоєнню ними навчального матеріалу. Так, у понеділок зранку учні мали читали буквар руською, а після обіду вивчати релігію (окрім того, можна було читати «Шкільні правила» та «Повинності підданих своєму монарху»). У вівторок наука релігії для старших учнів та читання катехизму, а в післяобідній час – письмо польською. Молодші школярі в цей час читали українською та займалися математикою. Після перерви старші писали диктант польською. У середу, окрім читання катехизму, учні пробували себе в художній діяльності. У четвер учні читали катехизм, повторювали засвоєний раніше матеріал, рахували. П'ятниця була днем релігії (читання катехизму), а також

заняття письмом із польської та математики. У суботу учні мали читати «Євангеліє» та «Апостола», повторювати новий матеріал з молодшими школярами, а вправлятися зі співу під час Служби Божої. Тижневий розклад І. Могильницького був дуже добре спланований, адже робив акцент на постійному повторенні і вдосконаленні знань.

Важливим етапом формування національної свідомості русинів були і букварі, які, як правило, намагалися писати живою мовою, аби вони стали доступними для використання в навчанні й виховання дітей.

У 1816 р. у Буді (тепер Будапешт) вийшов із друку «Буквар словено-руського язика» о. І. Могильницького , який витримає згодом аж 5 перевидань (1816, 1817, 1819, 1826, 1827). Як вимагалося в той час, буквар мав бути двомовним – польсько-руським. Насамперед, у букварі подано перелік літер та роз'яснення щодо відмінностей між літерами голосними та приголосними. Також у книзі подано чимало вправ для читання й розвитку мовленнєвих навичок. Після цього – польський алфавіт. І. Могильницький надалі пропонував учням читати назви частин тіла, побутових предметів і предметів господарства. Багато вправ «Букваря» слугували для вивчення букв і розвитку навичок мовлення. У цілому «Буквар словено-руського язика» написаний живою тогочасною мовою, хоча деінде можна натрапити й на церковнослов'янські слова, особливо в релігійних контекстах. Цікаво, що й у кожному наступному виданні «Букваря» о. І. Могильницький робив істотні зміни. Так, друге видання (1819) містить більше релігійної інформації порівняно з першим (1816), наприклад, доданий розділ «Науки Дѣтемъ съ писма Святаго»; у другій частині наявний розділ «Главнѣйшая Правила Орфоепїи и Просодіи», а в першому виданні він висвітлений дуже лаконічно. Науковці вважають, що друге видання «Букваря» стало простішим для читання й вивчення (для більшої переконливості, австрійський україніст М. Мозер, ілюструє зміни в докладних переліках назв тіла у двох

виданнях) [21]. Характерний для тогочасних букварів і наголос на читанні релігійних текстів, зокрема Біблії.

1817 р. І. Могильницький видав книгу «Правила школьнії», в яких окремо зосереджена увага на поведінці дітей перед школою, у школі, у церкві та поза церквою і школою. У «Правилах» наголошено на тому, що до школи необхідно готуватися заздалегідь, шкільне приладдя має бути в доброму стані. Перед виходом з дому варто зважати на зовнішній вигляд. Якщо учень захворів, то необхідно повідомити вчителя. До школи потрібно було йти тихо й чемно, вітаючись із усіма. Перед входом до школи необхідно перевірити, чи охайне взуття та, якщо була потреба, почистити його. Зайшовши до класу, учень мав привітатися з присутніми, на шкільному подвір'ї довго не потрібно затримуватися. Якщо ж учень запізнився, то краще чесно сказати вчителеві причину запізнення. У школі І. Могильницький рекомендував учням проявляти ввічливість, повагу до інших та особливо до вчителів. Якщо хтось навчається краще, то не потрібно заздрити, краще докласти зусиль для того, аби покращити власну успішність. Під час уроку учні мають сумлінно працювати та уважно слухати вчителя, не потрібно кричати, якщо учню відома відповідь, для цього є рука. Не можна було нищити шкільне майно та видане учнівське приладдя. Заборонялося в час перерви заважати іншим. Дуже докладні й продумані були і правила поведінки в церкві та поза школою й церквою. Учителів І. Могильницький рекомендує сприймати як добродіїв, яким необхідно подякувати за їхню сумлінну працю. Звісно, наприкінці автор згаав і про покарання за непослух і недотримання правил.

---

[21] Див.: Мозер М. Причинки до історії української мови / вид. третє і попр.; за заг. редакцією Сергія Вакуленка. Вінниця: Нова книга, 2011. С. 425.

Як бачимо, «Правила» І. Могильницького засвідчують, що священник і педагог дуже відповідально ставився до їх укладання, адже вони до сьогодні можуть слугувати основою для етичного виховання учнівської молоді на християнських засадах. Учні, які дотримувалися головних вимог «Правил», виростали свідомими та відповідальними людьми. Отже, о. І. Могильницький, будучи активним діячем шкільництва в Галичині, закладав основи для формування майбутньої української національної системи освіти й виховання, а своїми навчальними книгами сприяв активному входженню рідної мови та словесності в тогочасний освітній простір.

На початку 1830-х років, зокрема і внаслідок діяльності культурно-просвітницького осередку в Перемишлі, сформувалися передумови для діяльності Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича, Якова Головацького та їхнього оточення, що ввійшло до української історії під назвою «Руська трійця» (аналізу їхньої діяльності та ролі в популяризації української мови, літератури й культури, а також їхніх видавничих проєктів присвячений наступний розділ нашої праці).

Надалі поведемо мову про інші типові навчальні книги в Галичині першої половини XIX ст., які прислужилися розвитку української культури й освіти. Суспільні обставини, які склалися в Галичині в І-й пол. XIX ст., сприяли пожвавленню культурного та громадського життя серед українців. У контексті зросту національної свідомості в Галичині після численних освітніх реформ постала потреба у створенні підручників. Зазвичай, як ми зазначали вище, у ролі підручників тоді часто використовували малозрозумілі або цілком незрозумілі народові церковні книги. Саме тому виникали думки, що без підручників, книг, часописів дуже непросто запобігати онімечуванню чи ополячуванню українських дітей, а водночас і всього українського суспільства. Саме однією з головних проблем тогочасного шкільництва була відсутність українських підручників, зокрема читанок. Оскільки поставало щораз більше шкіл, у

які, щоправда, до 1848 р. майже не допускали українську мову у статусі викладової, поступово зростав попит на книги методично-підручникового ґатунку.

Поява численних шкіл із перспективою запровадження викладової руської (української) мови (особливо після 1848 р.) створила сприятливі умови для підготовки різнотипних навчальних книг, підручників. Після «весни народів» буде радикально змінюватися і їхнє змістове наповнення: ширше будуть включати український фольклор, переклади із церковних книг рідною мовою, а згодом поступово входять і тексти творів українських письменників XIX ст. (спочатку галицьких, а пізніше східноукраїнських).

М. Шашкевич перший у Галичині уклав підручник для читання – «Читанка для діточок в народних училах руських» (про неї ми поведемо мову вище). Цінність читанки М. Шашкевича (яка, на жаль, вийде друком із значним запізненням – лише через п'ятнадцять літ після укладення (1850)) полягала в тому, що вона цілком була укладена з текстів живою українською мовою. Тобто вперше українська дитина мала змогу отримувати найнеобхідніші відомості про світ зрозумілою їй рідною мовою.

Окрім о. І. Могильницького та М. Шашкевича, навчальні книжки для початкової та інших типів шкіл (букварі, читанки тощо) укладали: О. Духнович («Книжиця читальна для початківців»), Й. Кобринський, Я. Головацький, Ю. Федькович. Усі вони намагалися подавати тексти суто тогочасною, зрозумілою для населення, живою українською мовою.

Характерно, що в перших підручниках дуже багато представлена давньоукраїнська літературна традиція, мова якої була занадто складною для дитячого сприйняття інформації (такими були, зокрема, хрестоматії Я. Головацького та Б. Дідицького). До речі, І. Франко категорично заперечував доцільність використання староукраїнської літератури у школі. Свої думки з приводу виданої у Відні 1854 р. «Хрестоматии

церковнословенской и древнерусской» Я. Головацького, за якою відбувалося вивчення літератури у школах Галичини, він висловив у статті «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах». «Скільки лиха, – писав письменник, – наробили у нас ті нещасні староруські хрестоматії, скільки лиха і досі робить научання старорущини по гімназіях, баламутячи мову молодіжі, котра ще не научилася понимати і цінити свою сучасну бесіду... Досить сказати, що доки наші гімназії задають ученикам (і то вже в 5-му класі) зовсім для них незрозумілий і непотрібний матеріал з старорущини, доти з них виходити будуть люди з баламутними поняттями о письменстві, мові літературній, а то й цілій національній та державній політиці»[22]. Отже, І. Франко вважав староруську та старослов'янську мови «баластом» у гімназії, бо таке навчання веде до того, що учні не виносять зі школи знань про сучасну українську мову, про літературний процес, утрачають інтерес до художнього слова. Одночасно відзначимо, що письменник цілковито не заперечував вивчення творів давньої української літератури у школі (зокрема пам'ятки давньоукраїнської літератури «Слова о полку Ігоревім»). Однак глибоке занурення у світ давньоукраїнської літератури, на думку І. Франка, більш доцільне у вищій школі.

Як ми вже зазначали, системного вивчення української літератури у тогочасних школах Галичини першої половини XIX ст. не відбувалося, оскільки навіть сама руська мова заледве проникала у шкільництво. У той час літературу як окрему дисципліну не вивчали, а лише в комплексі філологічних дисциплін: у процесі вивчення художнього твору вчителі та учні вивчали не тільки його зміст, але й вправлялися у граматиці, стилістиці, що часто виходило за межі літературних проблем аналізу. Вивчення літератури як окремого самостійного предмета також значною

[22] Франко І. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 26. Київ: Наук. думка, 1980. С. 328–329.

мірою пов'язане з проблемою укладання підручників, які появилися на теренах Галичини для забезпечення потреб школи здебільшого з 1850-х років.

Так, доброю ілюстрацією цьому є підручник Василя Ковальського із української літератури для середньої школи – «Руська читанка для нижчої гимназіи. Част. I» (1852). У цьому підручнику-хрестоматії поміщені твори численних жанрів, але суто галицьких письменників: М. Шашкевича, О. Духновича, Я. Балагури, В. Воляна, Н. Наумовича, А. Добрянського, М. Маштовського, Луки з Ракова, В. Зборовського, М. Устияновича, І. Гушалевича, Я. Головацького, А. Могильницького У підручнику В. Ковальського простежується традиційна орієнтація на «язичіє» – мішанку різномовних елементів давньоруської та української мови в поєднанні з галицьким діалектом. Цікаво, що чи не перший в українській традиції написання підручників, до своє книги В. Ковальський включив і твори представників європейських літератур – Байрона, Ціммермана, братів Грімм, Лесінґа.

Як відзначають сучасні дослідники, цей підручник забезпечував освітні потреби не одного покоління українців. Не випадково І. Франко відзначав, що «Руська читанка для нижчої гімназії» В. Ковальського навіть до кінця XIX ст. «не стратила літературного значення».

Багато наступників-укладачів навчальних книжок другої половини XIX – початку XX ст. відштовхувалися у своїх пріоритетах від досвіду укладання «Читанки» М. Шашкевича та «Руської читанки» В. Ковальського, навіть безпосередньо запозичуючи різноманітні тексти із цих навчальних книжок.

Після огляду підручникових україномовних видань першої половини XIX ст. постає питання, як саме і чи в першій половині XIX ст. викладали літературу в середніх школах та гімназіях Галичини? Найбільш докладний синтетичний матеріал для цього знаходимо у кількатомових мемуарах Олександра Барвінського «Спомини з мого життя», які є

цікавим інформаційно-синтетичним банком відомостей про культурне та громадсько-політичне життя українців у австрійській Україні.

Особливо докладно і пластично педагог і політик виклав свої згадки про навчальний процес у початковій, середній і вищій школах Галичини. Ці спогади багато інформації містять і про зусилля українців у справі створення підручників із літератури. До речі, сам О. Барвінський також є укладачем одного підручника для старших класів середніх шкіл і гімназій.

Так, про особливості тогочасної «науки руської мови» (ідеться про 1850-1880-х рр.) О. Барвінський писав: «Наука *руської мови* була тоді на вельми низькій уровени. Не було тоді ані іспитованих учителів заводових (професійних. – *А. П.*) до сього предмету, ані потрібних підручників до науки. «*Руска читанка» Василя Ковальського*. Часть I видана 1852 р. у Відні, була учебником для сього предмету на всі чотири нижчі кляси ґімназійні, а *Якова Головацького* «*Хрестоматія церковнословенская и древноруская»* (Відень, 1854 р.) на 4 вищі кляси»[23]. Україніст і політик О. Барвінський згадує також дуже прикметний факт, коли вивчення в Галичині української мови як предмета було обов'язковим і для учнів інших етносів. «Попередніми роками, – читаємо у «Споминах», – обов'язані були руської мови вчитися також поляки і жиди, особливо для сих була церковщина великою мукою а вироблюванє задач неодолимим трудом. Тим-то особливо жиди просили товаришів-русинів, щоби їм виробляли задачі і позволили свої вироби відписати з деякими змінами»[24].

Саме навчання мови й літератури відбувалося таким чином: «Окрім читаня, оповіданя і декламаций з підручника «Руска читанка для низшої ґімназіи. Часть I. Составил Василій Ковальський» переробляли з нами учителі в третій і четвертій клясі дещо з науки о формах на основі

---

[23] Барвінський О. Спомини з мого життя / упор. А. Шацька, О. Федорук. Київ: Смолоскип, 2004. С. 53.

[24] Там само. С. 54.

«Граматики руского язика» Я. Головацького, виданої Гали[цько] руськ[ою] Матицею 1849 р.»[25].

До науки мови руської входило також виконання різних письмових вправ, зокрема висловлення думки про ту чи іншу проблему у віршовій формі. Були і завдання для самостійного домашнього читання додаткової літератури, або як тоді називали, «приватної лектури». Елементів теорії літератури тогочасні галицькі викладачі вчили учнів «на основі Cegielskiej Nauki poezyi», тобто за працями німецького філософа Геґеля.

Дуже виразним є спогад мемуариста і про перше своє знайомство в гімназії із сучасною українською літературою. Так, про учителя науки руської мови Є. Згарського він пише: він «...читав і критично-естетично пояснював нам поезії *М. Устиновича* (з виданя Б. Дідицького) і *«Кобзаря» Шевченка* та загрівав нас до читання народного письменства, які ми діставали з львівської «Громади» або також з Києва...»[26].

Ці всі спогадові миті стосуються 1850-х – 1860-х років XIX ст., але вони нам є доброю ілюстрацією для розуміння особливостей викладання й вивчення літературних текстів у школах Галичини принаймні всередині XIX ст. Сама наука про літературу не була відокремлена як окремий шкільний предмет. Вправи з мови та розгляд художніх творів відбувалися одночасно. Згодом суспільство усвідомить важливість вивчення рідної мови, а також рідномовної літературної традиції для виховання нових поколінь на свідомих українських патріотів. У навчально-підручникові книги поступово потраплять твори не лише представників Галичини, а й Східної України (зокрема, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова та ін.).

І. Франко у статті «Три рукописні підручники руські з літ 1806, 1815, 1829» відзначав, що головною причиною повільного зросту

---

[25] Там само. С. 54.

[26] Див.: Барвінський О. Спомини з мого життя / упор. А. Шацька, О. Федорук. Київ: Смолоскип, 2004. С. 55.

україномовних навчально-підручникових видань була складна процедура проходження австрійської цензури. Кожна книга (для школи чи університету) проходила важкі митарства «духовної, політичної та поліційної цензури» задля дозволу ("placet") від влади, бо, «як усюди, так і на педагогічнім полі дволичність була головним принципом політики абсолютного уряду», переконував він. У цьому короткому вступному слові до рукописних підручників (курс університетського викладу 1806 р., букваря та підручника методики для вжитку народних учителів) І. Франко спростував обвинувачення, начебто русини самі винні в такій непростій ситуації у шкільництві та з навчальною літературою, відзначивши, що хибною була лише орієнтація викладачів на церковнослов'янщину як справдешню літературну мову русинів, якою можна трактувати «вищі» явища духу. Це зумовило те, що й автори букварів та книжок для елементарного навчання «почали ті книжки укладати такою самою старомодною та пліснявою мовою, що проти неї мова Івана Вишенського та Захарії Копистенського виглядає, мов живе срібло супроти олова…»[27]. Отже, причин численних негараздів, невдач із упровадження у шкільництві Галичини живої мови та тогочасної літератури й народної усної словесності варто шукати радше в історико-суспільних, політичних і духовних обставинах доби.

Саме тому літературні твори в школах Галичини не викладали в першій половині XIX ст. як окремий предмет і лише в другій половині XIX ст. українська класична література та усна народна словесність набуває навчально-виховного значення. Тому зрозуміло, що художній текст у тогочасних школах був потрібен суто як об'єкт для аналітичних маніпуляцій з окремими його фрагментами для пояснення або ілюстрації різних мовних явищ.

---

[27] Див.: Франко І. Три рукописні підручники руські з літ 1806, 1815, 1829 // Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів: у 50 т. Т. 54 / ред. тому Є.К. Нахлік. Київ: Наук. думка, 2010. С. 382.

Висновки до розділу 1

Галичина – виразний приклад регіону в Автрійській імперії, у якому більшу частину населення складали русини (українці), які змушені були вести постійну боротьбу за право на гуманне існування, на власну ідентичність, повноцінне функціонування й розвиток рідної мови, школи, культури, літератури. Освічену верству тогочасної української суспільності представляло духовенство, але освітній рівень греко-католицького духовенства наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. був невисокий. Тому австрійська влада з ініціативи українців засновувала численні семінарії та різні типи шкіл, щоби підняти загальний рівень освіченості народних пастирів і населення в цілому. Спочатку для підготовки духовенства відкрили гімназію “Barbareum” у Відні, яка проіснувала недовго, але створила передумови для збільшення числа освіченого духовенства. Надалі цю функцію виконували генеральні семінарії у Львові, Галичі та Перемишлі. Вагомий внесок у пожвавлення освітнього середовища зробили Руські студії (“Studium Rutenum”) при Львівському університеті, але через низку причин цей задум був малоуспішним і проіснував недовго.

На межі XVIII – XIX ст. мережа шкіл у Галичині постійно збільшувалася. На початку 1770-х років в Галичині функціонували лише дві міські школи: братська школа при Успенській церкві у Львові та народна школа при василіянській гімназії у Дрогобичі, незначна кількість *монастирських шкіл* (Лаврів, Сатанів, Теребовля, Спас кодло Самбора, Гошів) і невеличкі *школи парафіяльні*, у яких переважно викладали дяки (через те їх іноді називали «дяківками»). Рівень викладання в тогочасних руських школах залишався низьким.

Після реформи 1774 р. в Галичині функціонували три типи шкіл: 1) нормальна шестикласна школа (готувала вчителів для головних шкіл); 2) головна (чотирикласна) школа (вони мали бути в кожнім окружнім і

більших містах); 3) тривіальна (дво- або трикласна) школа у менших містах, містечках і більших селах. Також дозволяли населенню утримувати за власний кошт парафіяльні школи («дяківки»).

З 1787 р. шкільним статутом руську (українську) мову визнали в Галичині за крайову і русини мали змогу збільшувати кількість тривіальних шкіл із руською мовою викладання. Рескрипт цісаря 1813 р. визначив, що в сільських школах навчання мало відбуватися рідною мовою, у міських – німецькою та рідною, а в головних школах – німецькою і польською. Тоді не вистачало українських учителів і підручників. У цьому значну роль відіграв Перемишльський гурток, зокрема о. І. Могильинцький, автор 5 шкільних підручників та багатьох освітніх ініціатив. У більшості шкіл Галичини аж до 1848 р. викладовими мовами здебільшого залишалися німецька чи польська, а тогочасну руську (українську) мову (суржик церковнослов'янщини з тогочасною живою мовою галичан) застосовували в освітній сфері переважно в початкових класах (у парафіяльних та тривіальних школах).

Важливим аспектом розвитку шкільництва в Галичині було укладання підручників та особливості їхнього використання в педагогічній діяльності. Тому в останні десятиліття XVIII – першій половині XIX ст. появилися численні книги підручникового характеру, щоправда, написані церковнослов'янщиною: «Общих и естественних Поученій христіанскаго благочестія» (1786), «Букварь язика славенскаго чтенія и писанія оучащимся в полезное руковожденіе» (1790), підручники І. Могильницького – «Букварь славено-русскаго язика» (1817), «Катехизис малий для училищ парафіяльних» (1817), «Повинности подданних», та Іоасафа Кобринського «Способ борзо виучити читати» і «Букварь новим способом оуложений для домашньої науки» (1842). Чи не найбільший внесок у розвиток української педагогічної літератури зробив о. І. Могильницький, який одночасно був видатним освітнім реформатором на західноукраїнських теренах.

Одночасно для становлення української навчальної книги найбільше могла прислужитися «Читанка для діточок в народних училах руських» (1836) М. Шашкевича, але вона появилася друком зі значним запізненням – лише 1850 р.

Саме тому ще й у другій половині XIX ст. зберігалася панівна традиція написання підручників суржиком церковнослов'янщини з живою мовою, про що свідчать дві тогочасні навчальні книги: «Хрестоматия церковнословенской и древнерусской» (1854) Я. Головацького та «Руська читанка для нижчої гимназіи. Част. I» (1852) Василя Ковальського. У процесі дослідження з'ясовано, що у школах Галичини в першій половині XIX ст. не вивчали художньо літературу як окрему дисципліну, бо лише з другої половини XIX ст. українська класична література та усна народна словесність набувають навчально-виховного значення. Художній текст у тогочасних галицьких школах був потрібен здебільшого як ілюстрація для пояснення мовних явищ.

РОЗДІЛ 2. ФЕНОМЕН «РУСЬКОЇ ТРІЙЦІ»: СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РЕЗОНАНС ЇЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА

Розділ 2.1. Альманах «Русалка Дністровая» і його значення для популяризації української словесності.

Діяльність «Руської трійці» навіть у найдрібніших ініціативах мала значний відгук у серцях ровесників, через те коло прихильників їхніх ідей поступово збільшувалося.

Які відомо, на початку 1830-х років М. Шашкевич переконав найближчих за духом приятелів спробувати писати власні твори живою руською (українською) мовою і 1833 р. впорядкував рукописну збірку «Син Русі», яка дійшла до нашого часу. Її опублікував у Львові 1995 р. Є. Нахлік[28]. Збірка скомпонована, за твердженням М. і О. Ткачуків, не на кшталт модних у той час салонних альбомів, а за цілком іншим принципом – «це мала бути поетична збірка «любителів руського слова»[29].

---

[28] Див. про це: Ткачук М., Ткачук О. Маркіян Шашкевич. Дослідження. Тернопіль: Медобори, 2009. С. 46.

[29] Там само. С. 46–47.

«Син Русі» розпочинають два медитативно-декларативні вірші з виразними закличними інтонаціями – «До синов Русі» О.Г. (Онуфрія Гординського) та «Слово до чтителей руського язика» М.Ш. (М. Шашкевича). В обох віршах в унісон звучали патріотичні заклики до «любих братів», яким «Час сон довгий покинути, / Котрий тяжить нам повіки, / Час вже стати – світ глянути, / Досить спання через віки…» (в О. Гординського). У збірці поміщені різножанрові тексти, але, на жаль, за початковим задумом, збірку упорядник не мав наміру видавати друком. Побутують різні думки з приводу такого рішення М. Шашкевича, зокрема, й така, що, на його думку, рівень творів був іще невисоким, а також те, що він побоювався, що міг зазнати переслідувань із боку тогочасної влади та керівництва духовної семінарії (саме тому більшість поміщених творів підписані криптонімами). Словом, «Син Русі» став важливим феноменом, який мав запалити серця близьких приятелів до патріотичного чину.

Отож 1834 р. «Руська трійця» підготувала другий збірник під назвою «Зоря» – «писемце, присвященноє рускому язику»[30]. Узявши епіграфом слова зі збірника народної пісенності М. Максимовича: «Світи, зоре, на все поле, закіль місяць зійде», упорядники вирішили подати рукопис до цензури у Львові і клопотатися про його опублікування. У Львові цензора для видань руською (українською) мовою не знайшли, тому надіслали до Відня. Збірка до нас не дійшла, але в архівах збереглася рецензія Варфоломея Копітара, який докладно описав будову укладеної книги. Альманах був зосереджений на символічній для української історії постаті Богдана Хмельницького, творах на історичну тему, зокрема про гетьмана, тобто нічого крамольного на той час не містив. Незважаючи на прихильний відгук віденського цензора львів'яни,

[30] Єфремов С.О. Історія українського письменства. Київ: Феміна, 1995. С. 437.

цензор Венедикт Левицький та галицький митрополит Михайло Левицький, відмовили семінаристам у друку альманаху. На їхню думку, «Зоря» могла викликати сумнів у австрійського цісарського уряду що відданості греко-католицького духовенства і взагалі всієї «галицько-руської нації». А тому молодикам порадили відповідальніше займатися теологією і докладати більше зусиль для написання живою мовою корисних для народу моральних книжок. Одна з причин відмови була досить курйозна, начебто один із авторів, який підписав свої твори «Руслан» (дуже близьке до 'Russland') може дати підстави до обвинувачення русинів у прихильності до Росії[31]. Тому «трійця» зазнала переслідувань, і науковці припускають, що ініціатори вирішили знищити альманах «Зоря»[32]. За твердженням С. Єфремова, «цензор перекреслив увесь збірник», «перелякавшись напівфонетичного правопису та отаких, напр., віршів: Заспіваю, що минуло, / Передвіцький згану час: / Як весело колись було / А як сумно нині в нас»[33].

Щоправда, ця невдача не зупинила молодих і завзятих галичан, і 1836 р. у Будимі з дозволу угорського цензора Надя Г. Петрович надрукував альманах «Русалка Дністровая», що стала знаковим чинником для початку доби національно-культурного відродження в Галичині. Це

---

[31] Про це докладніше див.: Нахлік Є.К. Нова література в Західній Україні // Історія української літератури XIX ст.: у 2 кн. Кн. 1. / за заг. ред. акад. М. Г. Жулинського. Київ: Либідь, 2005. С. 366 – 367; Ткачук М., Ткачук О. Маркіян Шашкевич… С. 50 – 51.

[32] Докладно про перипетії з «Зорею» розповів Я. Головацький у своїх спогадах. Див: Головацький Я. Пережитое и перестраданное // Письменники Західної України 30-50-х років XIX ст. / упорядкування […] І.І. Пільгука та М.Г. Чорнопис[ь]кого. Київ: Дніпро, 1965. С. 232–233.

[33] Єфремов С.О. Історія українського письменства. Київ: Феміна, 1995. С. 437.

була перша на західноукраїнських теренах книга-альманах фольклорних і авторських текстів, для друку якої використана українська абетка (гражданка).

Композиція «Русалки Дністрової» була дуже добре продумана. Відзначимо, однак, що хоча у підзаголовку (мабуть, випадково?) видавці додали жанрове окреслення «Народні пісні», насправді, у книзі значний сегмент відведено авторським творам. До того, упорядники не приховували дидактичних акцентів поміщених у книзі текстів, які мали насамперед виховувати русинів, прищеплювати їм гордість за власну мову, історію, культуру, народ. Безсумнівною педагогічною налаштованістю позначені, зокрема, більшість так званих вступних, або упровідних, текстів.

Так, уже епіграф до альманаху виказує зорієнтованість книги на просвітницьку, навчально-виховну функцію. Цитата, узята з поеми «Дочка слави» одного з найгучніших слов'янських діячів того часу Яна Коллара, була досить прозора і слугувала неприхованим закличним гаслом до українців-ентузіастів рідної культури: "Ne z mutneho oka, z ruki pilne naděje kwitne" («Не з сумних очей, а з пильних (або – діяльних) рук надія квітне»). Як бачимо, ці слова недвозначно запрошують освічених українців до праці над розвитком рідної культури, а саме звернення до Коллара підкреслювало те, упорядники-галичани є прихильниками відродження слов'янських націй і мають намір завзято працювати над відродженням русько-української нації.

Книгу розпочинає коротка передмова М. Шашкевича – «Передслів'я», в якій відкрито зроблено наголос на відродженні руської словесності в Галичині, яку він у поетичний спосіб трактує як виразний і неповторний феномен на тлі інших слов'ян. Хоч, зазначає скрушно автор, «судило нам ся послідним бути», «в густій студеній мраці гибіти», «народові і словесності надовго ся здрімало», проте «язик і хороша душа

руська була серед Слов'янщини, як чиста слеза дівоча в долоні Серафима». Як бачимо, від перших акордів передмова структурована як величний гімн рідній словесності, для якої «після тьмавих ночей» «лучша надія перемчить скрізь серце…»[34], а також як книга, яка має високу місію – «в руських дітях – найусерднішу подяку». Тобто упорядники альманаху свідомі були, що їхня невелика обсягом книга має прикликати до завзятої праці на полі рідної культури нові сили, які й повернуть її до повнокровного існування.

«Русалка Дністровая» стала серйозним викликом для тогочасної галицької суспільності і знайшла великий відгук у серцях численних її представників, особливо в молоді, запалюючи її до самопосвятного служіння рідній словесності та народу. Незважаючи на те, що з-понад 1000 примірників до рук читачів, мабуть, дійшли трохи більше двох сотень, ця невелика за обсягом книга стала чинником кардинальних змін у тогочасному галицькому суспільстві. Як пише М. Зеров, «невелика, досить безневинна книжка, яких сотні виходить на втіху етнографам» несподівано набула великого значення, бо «заявляла про своє існування народність, яку вважали похованою»[35].

І. Франко не випадково охарактеризує альманах як «явище наскрізь революційне», докладно обґрунтовуючи його несподіваний, парадоксальний вплив на українську спільноту як наслідок відвертого протесту проти панівної тоді суспільної свідомості. «Вона («Русалка Дністровая». – *А. П.*) поставила і обговорювала предмети зовсім світські, зовсім не обняті тісним церковним світоглядом, обговорювала їх зовсім

---

[34] Див.: Русалка Дністровая / вст. ст., прим., підгот. текстів М. Шалати. Київ: Дніпро, 1987. С. 27–28.

[35] Зеров М. Українське письменство XIX ст. // Зеров М. Твори: в 2 т. Т. 2. Історико-літературні та літературознавчі праці / упоряд. Г.П. Кочура, Д.В. Павличка. Київ: Дніпро,1990. С. 126.

не так, як би сього жадали церковники, ба навіть у письмі і правописі відбігла від старої традиції, - значить рішучо встала проти літературно-церковного авторитету»; «Бо чи ж се не протест– ввести в літературу бесіду і пісні того народу, котрий між освіченими панами вважається худобою, а не чоловіком?.. […] Правда, кажу ще раз, годі було руським писателям тодішнім, а ще до того так стісненим різними авторитетами, як були видавці «Русалки», підносити сміло і ясно голос про права народу і про гніт його і пониження…»[36]. Найбільша вартість «Русалки Дністрової», на переконання письменника, у тому головному враженні, яке вона робить на читача, «якесь неясне, а сильне чуття, ніжне і інстинктове, як чуття дитини, котра рветься на волю свого вродженого потягу, не аргументуючи, не роздумуючи, не понимаючи навіть докладно, як виглядає та воля». Ота книга, «Русалка», у якій «більше тонів, ніж слів» – «се немов один неясний порив чуття людського серед загального затупіння й одичіння», – резюмує І. Франко[37].

Шашкевичеві «нагадки»-декларації відчутно романтизовані й однозначно є закликом до сучасників докладати зусиль («цілою душею дбати, огрівати, плекати і зрощати») для творення нової української словесності, яка вже досить інтенсивно представлена («як здорові, повносильні ростки») фольклорними збірками та авторським текстами з братньої наддніпрянської України.

Зрозуміло, що до появи альманаху упорядникам, представникам «Руської трійці», треба було подолати значні труднощі. Їхніх шляхетних поривань, закликів до праці для рідного народу, культури й освіти, творити нову українську літературу й українську літературну мову на народній основі не поділяли ні їхні вчителі з семінарії, ні родини.

---

[36] Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 26. Київ: Наук. думка, 1980. С. 90–91.

[37] Там само. С. 92–93.

Упорядники зазнали переслідувань від керівництва семінарії а представників офіційної влади. Дуже промовистим є сприйняття з боку цісарської влади появи друком альманаху, яке висловив директор львівської поліції: «Ми, – казав він з приводу «Русалки», – досить маємо клопоту й з однією національністю (польською тобто), а тут оці божевільні хочуть ще вернути з гроба мертву українську (ruthenishe) національність»[38]. Характерно, додає С. Єфремов, що й земляки, коли появився з друку «Русалка Дністровая», «бісом на неї дивилися, не розуміючи. Як можна «хахольською, хлопською» мовою книжки писати. Однак, незважаючи на значні перешкоди, підсумовує історик українського письменства, «Русалка» стала вістункою нового письменства в Галичині, а Шашкевич першим письменником отого нового письменства, тим живим мотором, що прилучив закордонну Україну до всеукраїнського національного руху»[39].

У такому контексті впадає в вічі парадоксальна сенсаційність впливу альманаху на тогочасних представників українського етносу, їхнє почасти несвідоме національне навернення, а отже – і його дидактична (наставницька) місія.

Альманах «Русалка Дністровая» укладений із чотирьох розділів – «Пісні народні», «Складання», «Переводи» і «Старина». До першого розділу укладачі взяли за мотто знову промовисті слова Я. Коллара, якими наголошували на важливості для духовного життя кожної людини народної пісні: «Пісні народні є найбільш певна основа освіти, живої учености, підпора народності, щит і окраса мови»[40].

---

[38] Єфремов С.О. Історія українського письменства. Київ: Феміна, 1995. С. 437.

[39] Там само. С. 437.

[40] Русалка Дністровая / вст. ст., прим., підгот. текстів М. Шалати. Київ: Дніпро, 1987. С. 32.

Надалі, у «Передговорі к народним руським пісням» І. Вагилевич охопив географічну широчінь української землі і назва український народ – одним із найдавніших слов'янських, якому вдалося зберегти «предвіцькі» скарби усної словесності, обрядів, звичаєвості й культури. «Святая Русь була селом райських птиць і дивів… Руський нарід був великим і величаним…»[41], – сповнений пієтету пише автор у «Передговорі». Чи не вперше І. Вагилевич спостеріг, в українських народних піснях збережена пам'ять про гармонійний час «віків передхристових» і «тепер», яку до нашого часу свято шанують українці. Історіософські акценти автора «Передговору», зокрема згадка про Золотий вік як своєрідний образ мрії, як символ життя в Раю, який треба поновити на українській землі, містили отой важливий елемент навіювання, заохочення до наполегливої праці для рідного народу, над розвитком рідного слова й культури.

Цікаво, що І. Вагилевич шукає праджерел мотивів обрядових пісень у давній українській історії, витлумачуючи рясноту згадок про князів, княгинь, бояр тощо. Багатий фонд українських пісень він поділяє на думи і думки, тобто чоловічі й жіночі пісні, які наступні покоління дослідників фольклору спростують як ненауковий. Важливо для нас особливо те, що вчений шукає в українській народній словесності такі моменти, в яких відбилося світосприйняття українського етносу, поведінкові етичні засади, естетичні вподобання, духовна етнічна самобутність у на тлі інших етносів. Прикметно, що навіть стилістичне оформлення передмови І. Вагилевича має виразні повчальні риси, зокрема, колоритне образне мислення, висока патетика вислову, часте звернення до цитат зі «Слова о полку Ігоревім» і народної пісенності.

Отой свідомий, органічний фольклоризм наукового мислення упорядників засвідчує їхнє глибоке розуміння ваги уснопоетичного

[41] Там само. С. 34.

народного слова для пробудження національної самосвідомості в українців і їхнього культурного пробудження. Вони знали етнографічну активність представників різних слов'янських народів, і насамперед сербів, поляків, чехів. Саме тому так відповідально дібрані з багатої української пісенності М. Шашкевич відібрав записи, у яких найвиразніше відчувається поетична душа українського народу. І либонь тому, у фокусі їхнього добру пісенність на історико-побутову тематику, де головним постає образ козака. Тут уперше опубліковані зразки народних пісень, які стануть згодом дуже популярними, зокрема: «Ой Морозе, Морозине, преславний козаче», баладна пісня про Довбуша «Ой попід гай зелененький…». Для упорядників важив акцент на творах із драматично-трагічними розгорнутими сюжетами, часто з фатально-баладними рисами, однак чи випадково перший «пісенний» підрозділ завершує дуже популярна в народі лаконічна колискова – «Леліяльна пісня» («Ой ходить Сон коло вікон…»). Рясно представлені у розділі і обрядові пісні, колядки, гагілки, ладкання (весільні приспівки до різних обрядодій). Цікаво, що І. Вагилевич у «Передговорі» зараховує їх до пісень дохристиянської доби, які, на його думку, виконували як словесну магію з танцями, ритуалами, особливими жестами, адже наші предки вірили в магічну силу слова та пов'язані з ним дії. Таким чином, переконує науковець, у такій народній поезії відбилися уявлення давніх українців про життя, їхнє світобачення «предковічної» епохи. Саме про їхню давність, наголосив учений, свідчить синкретичне виконання, поєднання ритуальних дій, музики, співу, танців, маскараду, словесних реплік та ігор. Отакі пасажі про неповторність етнічної культури русинів-українців та її багатство автори-співупорядники «Русалки» викликали шляхетні почуття гордості за свій народ і за його оригінальну спадкоємну творчість.

Так, у надрукованих у «Русалці Дністровій» колядках змальований ідеальний світ, де проста людина постає як князь, шляхетна особистість.

Це також зумовлювало високе почуття любові до рідної словесності й до віддалених у часі епох, а також наснажувало до дбайливого ставлення українців до своєї минувшини, викликало романтичні настрої, окрилювало до активної діяльності.

До розділу «Складання» ввійшло десять оригінальних текстів учасників «Руської трійці», які згодом будуть слугувати взірцями для наступного покоління нового українського письменства Галичини. Сім творів належать М. Шашкевичу (вірші «Згадка», «Погоня», «Веснівка», «Розпука», «Сумрак вечірній», «Туга за милою» та оповідання «Олена»), дві балади («Мадей» і «Жулин і Калина») – І. Вагилевичу й один вірш «Два віночки» – Я. Головацькому. Цим творам, уважають сучасні дослідники, «судилося змінити естетичну стратегію в розвитку письменства», «вони розчищали поле тодішній літературі, засіяній схоластикою, класицистичними штампами, порослою архаїчними мовними бур'янами, суржиком («язичієм»)…»[42]. У цих творах запанувало й інше світосприйняття, у центрі якого романтичний погляд на народ, залюбленість в уснословесну стихію, історизм поетичного мислення. Тут упорядники альманаху виявили себе справжніми носіями романтичного світобачення, популяризаторами провідних естетичних ідей доби, що стало головним чинником майбутнього пробудження національної самосвідомості не лише в русинів Західної України.

Іронічне мотто – народна приповідка (приказка) «Як умію, так пію» – лише готує читача до серйозного сприйняття цих творів, які також сповна виконають свою дидактичну, виховну функцію. Безсумнівним камертоном наскрізної тональності, або своєрідним настроєвим фокусом із застережливим акцентом, звучить перша строфа початкового вірша розділу «Згадка»:

---

[42] Див. про це: Ткачук М., Ткачук О. Маркіян Шашкевич. Дослідження. Тернопіль: Медобори, 2009. С. 60.

Заспіваю, що минуло,

Передвіцький згану час –

Як весело колись було,

Як то сумно нині в нас![43]

Далі Руслан (Маркіян) Шашкевич акцентує свою увагу на контрасті давнього, високого культурного рівня і сучасного стану занепаду слов'янських народів, журно зітхаючи на згадку про те, «як слов'яни колись жили».

У «Складаннях» виявилася творча самобутність «Руської трійці», адже вони опрацьовували нову тематику (славна козацька минувшина, опришківство тощо), продемонстрували у творчості прикметне поривання до високих ідеалів та чину, діяльності, привнесли в поезію міфологічні та історичні сюжети, часто удавалися до заклично-громадянських інтонацій, пробували своїх сил у різних жанрах, зокрема у поезії та прозі. Не таємниця, що оригінальні твори М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького стали для наступних поколінь західноукраїнських письменників своєрідними естетичними орієнтирами, взірцевими текстами.

Дуже несподіваним, але важливим був розділ «Переводи», де поміщені численні переклади М. Шашкевича та Я. Головацького сербських народних пісень. Подані тут і фрагменти Шашкевичевих перекладів із «Краледворського рукопису» Вацлава Ганки. Головним завданням перекладних текстів, як стверджують більшість дослідників «Русалки Дністрової», було ознайомити українців із сербською усною словесністю та знаменитим романтичним твором-містифікацією

[43] Русалка Дністровая / вст. ст., прим., підгот. текстів М. Шалати. Київ: Дніпро, 1987. С. 103.

(фальсифікатом, підробкою під старовину) «Краледвірським рукописом» В. Ганки. Як відомо, цей будитель-ентузіаст своїм начебто «давнім» рукописом намагався оживити пам'ять чехів про далеку минувшину, про старовинну спадкоємність їхньої території, адже значна частина чехів під владою німців відмовлялася від рідної мови й користувалася в публічному житті німецькою. До того ж, перекладання творів на українську з чужих мов переконував самих носіїв мови у її можливостях робити доступними важливі твори словесності сусідніх і віддалених народів для широких мас українського суспільства, що водночас засвідчувало її здатність забезпечувати всі потреби духовного життя людини. Практика перекладання є своєрідним пробним каменем для кожної національної мови. Завдяки перекладам у літературу приходять нові жанри, сюжети, виникають численні лексичні новотвори тощо, тобто відбувається збагачення загального національно-культурного фонду. Переклади «Руської трійці» також дали свої результати. Багато русинів-українців, яких переманювали на службу представники сусідні народів за відповідні винагороди, після ознайомлення зі змістом «Русалки Дністрової» почали усвідомлювати, що вони етнічно є українцями, вихідцями із народу і що цей розмовляє неповторною пластичною мовою, творить багату культурну традицію, має самобутню звичаєвість тощо, позбувалися від нав'язуваного упродовж тривалого часу комплексу неповноцінності, вторинності, загумінковості. Як слушно зауважують М. і О. Ткачуки, перекладна творчість М. Шашкевича, Я. Головацького та І. Вагилевича була «натхненна праця, що йшла на розрив з старою традицією і формувала самобутній стиль, дещо розмаїтий, нерівний у порівнянні з шкільним класицистичним каноном, але надзвичайно свіжий і яскравий»[44].

[44] Ткачук М., Ткачук О. Маркіян Шашкевич. Дослідження... С. 63.

Звісно, для представників «Руської трійці» зразками для творчого освоєння були твори східноукраїнських авторів (І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки та ін.), а з іншого боку, літератури інших народів світу – чеська, польська, сербська тощо. Не треба забувати, що література в Галичині переживала процес формування і становлення, збагачення інтелектуального та мистецького досвіду, пробувала привносити у власний національний контекст новітні естетичні віяння. Те, що знані літературні твори отримували нове життя в перекладах на живу тогочасну мову галичан, дуже істотно впливало на життєві орієнтири українців.

Останнім розділом «Старина» упорядники намагалися популяризувати погляди на українське минуле, історію України як час героїчний, час вільного існування, як ідеал. Саме в ньому «трійця» прагнула переконати земляків у давності існування українців, оспівуючи найбільш славні моменти й героїчних постатей. «Руська трійця» та їхнє оточення, як і інші українські митці-романтики створили своє розуміння віддалених часів. Так, у передмові до розділу М. Шашкевич формулює виразно романтичний погляд на історію українців та головних її джерел. Саме «старина», стверджував він, є невичерпним джерелом для вивчення народної душі та її перспектив у майбутньому. «Старина», історія – це процес, який відбувається від сьогодення в минуле, яке «піснею хорошою, дзвенячою […], різним настроєм озиваєся з передвіка до нас». «Старина, – дуже чітко пояснює сучасникам, та насамперед «внукам», М. Шашкевич, – є то великий образ, є то дзеркало, як вода, чистоє, в котрім незмущенноє являєся лице столітей. Там тобі, внуче, глянути, а взриш, як твої отці, твої діди жили, що діяли, що їх веселило, радувало, а що печалило, якоє сонце межи ними сіяло, як думали, яким духом обнімали природу, охресності, світ цілий, з ким ся стирали, і як се на них ділало, який їх світ внутренній, а який зверхній, що їх наділяло до сильного ділання, а що їм силу віднімало, який їх язик, яка бесіда, яка їх

душа, яке серце, – словом, якими хотіли перед тобою явитися і що по тобі ждали»[45].

Співупорядник альманаху сформулював чітку концепцію спадкоємності поколінь, а також програму дбайливого ставлення до своєї «чужини», її збирання й вивчення, та плекання «нашини», яку потрібно залишити у спадок майбутнім поколінням. Відтворення минувшини за окремими уривками, обрядами, піснями, рукописами, образами – дуже важлива, хоч і копітка, спільна праця, «великоє діло», яке чекає майбутні покоління. Для Шашкевича твори народної усної словесності (казки, небилиці, загадки, легенди, перекази, обряди, ритуали, думи, пісні тощо) – невичерпне джерело для пізнання «старини» і народу; він уважає їх історичними пам'ятками, які допомагають глибшому пізнанню народної душі.

Кожного проникливого читача здивує глибина Шашкевичевої історіософії й вимога до кожного покоління про те, щоби «окрухи, ба великі кусні сего образу» «честити» й «переховувати», «мов святий подарок з неба», розпізнаючи й визбируючи його в різних, навіть незначних дрібницях людського повсякдення, в яких вчувається гомін «старини», «красоти передвіцької». Саме отака відверта бесіда з читачем, особливо молодим поколінням, позначена безсумнівними настановчими рисами, які заохочували до праці задля розвитку рідної культури, літератури, освіти.

У розділі «Старина» М. Шашкевич уніс низку народних пісень, діловий документ (вірчу грамоту старости Зудечівського), бібліо-історіографічний огляд «Коротка відомість о рукописах слов'янських і руських, находящихся в книжниці монастиря св. Онуфрія у Львові» Я. Головацького та власну рецензію на книгу «Рускоє весілє» (1835)

[45] Русалка Дністровая / вст. ст., прим., підгот. текстів М. Шалати. Київ: Дніпро, 1987. С. 154.

Й. Лозинського. З-поміж цих публікацій найбільш актуальна до сьогодні рецензія, яка в цілому витримана у похвальній тональності. Однак те, що брошура вийшла абецадлом (латинкою), зумовило протестні зауваги рецензента: у цьому факті він розгледів відкриті зазіхання на історичні права українського етносу й самостійний розвиток його культури: «Найбільшою обманою, ба неспрощенним гріхом в сем ділі є, що писатель, відвергши азбуку питомо руськую, при[й]няв букви ляцькії, котрі ціло не пристають к нашому язикові»[46]. Він зауважив, що «язик і правопись» не надто руські (українські): мовляв, «велично красні діви (ладкання) прибрав в лахмаття не наське, переплів красні пахощі цвіти тернинов і бодлаками, нарядив чужі мислі і слова нагинками руськими і поставив на їх причолку дивогляди…»[47]. На його думку, саме азбука святого Кирила була для українців «небесною, незборимою твердею»; це саме «єї… чудне діло, що ми досі русинами». Автор рецензії продемонстрував свою фаховість, звернувши увагу Й. Лозинському на численні вади збірки.

Як бачимо, «Русалка Дністровая» заповнювала в душах галицьких українців ті величезні лакуни у знанні власної історії, народної словесності, культури інших народів, провокувала до роздумів над проблемою ідентичності, приналежності до українського народу, виховувала почуття відповідальності за скарби успадковані і прагнення працювати над збагаченням надбань, щоби було заповісти наступним поколінням. І треба відзначити ота дрібненька книжечка, справді, уже майже два століття здійснює націєтворчу та педагогічну (виховну) місію. Під її впливом багато поколінь українців ставали національно свідомими людьми. Вона й дотепер зберегла здатність впливати на душі українців і

[46] Русалка Дністровая / вст. ст., прим., підгот. текстів М. Шалати. Київ: Дніпро, 1987. С. 170–171.

[47] Там само. С. 170.

робити істотні виправки у їхньому духовному макросвіті, які на якусь мить піддалися малодушності, сумніву. Вихід у світ «Русалки Дністрової», за влучним висловом О. Білецького, був «подвигом, про який не забуває український народ».

Тому у справі становлення, розвою української освіти, шкільництва, популяризації серед широкого загалу української мови, культури, уснонародної словесності й оригінальної, авторської літератури «Русалка Дністровая» здійснила справжню духовну реформу й надихала до чину і творчості численні покоління свідомих українців. Своїми патріотичними закликами та творчістю діячі «Руської трійці» на весь голос задекларували єдність українського народу, неподільність його культури, а також в усіх матеріалах альманаху витримали пафос національно-патріотичного виховання, що робить її однією з найбільш резонансних пам'яток української духовної культури, яка відіграла чималу роль у популяризації української народної словесності та письменства, одним із головних чинників духовного й національного відродження в Галичині, зокрема й у справі входження української словесності як викладової дисципліни в освітнє середовище.

2.2. «Читанка» Маркіяна Шашкевича як взірцевий підручник зі словесності.

Одне із найбільш резонансних звершень М. Шашкевича на шляху боротьби за ідею відродження українського народу та культури, якій він присвятив усі свої зусилля, стала його «Читанка» (1836).

Постання «Читанки» було не випадковим. Цісар Йосиф II видав розпорядження, на основі якого і простолюд мав віддавати своїх дітей на науку до парохіяльних шкіл, тому виникла потреба у навчальних книгах, підручниках для таких шкіл. На жаль, до 1830-х – 1840-х років майже всі підручники для українців були написані церковнослов'янською мовою. Зрозуміло, що для україномовної дітвори такі підручники були геть

складними в користуванні; вони були менш-більш доступні хіба що вчителям.

Усвідомлюючи важливість рідної мови для народної школи студент Львівської духовної семінарії М. Шашкевич узявся за важку справу створення підручника для малечі – «Читанки». Цікаво, що він до справи залучив і кількох своїх приятелів – Плешкевича, Устияновича, Галецького.

Як ми неодноразово наголошували вище, у школах австро-угорської Галичини дітей навчали здебільшого німецькою, польською, старослов'янською мовами або ж так званим «язичієм» – жахливою мішанкою з елементів різних мов: церковної, польської та тогочасної живої побутової української мови. Годі було сподіватися на появу книг підручникового ґатунку рідною мовою. Саме тому ініціатива М. Шашкевича зі створення першого підручника живою українською мовою була цілковитим новаторством; таким почином автор намагався значно полегшити українським дітям шлях до ґрунтовної освіти.

Яку мету прагнув осягнути М. Шашкевич виданням читанки? У проханні до цензора о. Венедикта Левицького він відзначив, мета книги - виховання дітей з любов'ю й повагою, зацікавлення дитину навчанням і читанням. Це було перше видання, яке підготували для українців і яке акумулювало в собі дуже багато національних, духовних аспектів, які сприяли тому, щоби українці могли усвідомлювати своє місце в світі та ідентифікувати себе з рідним народом.

Читанка як жанр підручника, а й один із найбільш продуманих форм донесення інформації до дітей. Діти вивчають абетку, вчаться читати, а одночасно ще здобувають розмаїту інформацію. М. Шашкевич першим в Україні зініціював видання, яке стало еталоном навчальної літератури.

Назва «читанка» з часом набула великої популярності, тому україномовним підручниковим виданням навіть для старших класів і гімназій аж до початку XX ст. також давали таку назву.

Багато що у Шашкевичевій «Читанці» було несподіванкою, навіть назва була лексичною знахідкою, новотвором автора-укладача, який органічно прижився у свідомості українців. Як зазначає редактор підсумкового «Повного зібрання творів» М. Шашкевича і багаторічний дослідник феномену «Руської трійці» М. Шалата, унікальним у «Читанці» є, зокрема, те, що він один був і автором, і упорядником підручника, і, мабуть, більшості поміщених у ній текстів, адже дуже складно виявити, що в ній авторське, а що чуже, про що свого часу писали Ю. Романчук і М. Возняк. Сам М. Шалата не вважав якоюсь дивиною те, що на окремих повних виданнях «Читанки» ставлять ім'я М. Шашкевича як автора, хоча, зазначав він, «не було б кривдою, ба навіть чи не було б логічніше, якби це ім'я ставилося під назвою – як автора-упорядника»[48]. Справжнім непорозумінням, на думку М. Шалати, є й те, що дуже часто у зібраннях творів М. Шашкевича новочасні упорядники часто «грішать проти істини», коли, наприклад, усі 32 байки або окрему частину з них поміщають під рубрикою його авторських текстів, тоді як значна частина з них є перекладами з польських чи інших авторів (як, скажімо, байок Іґнація Красіцького), про що вже давно відомо в шашкевичезнавстві. Дослідник спадщини М. Шашкевича підказує, що краще докласти зусиль для визначення справжнього авторства, зокрема, пошукати джерел у підручниках-читанках для початкових класів, як використовували у 1820-1830-х роках у школах польських і німецьких.

Отже, читаємо у примітках М. Шалати, «Читанку» М. Шашкевич підготував у 1836 р., причому рукопис для цензури йому допомагали

[48] Див. докладніше: Шашкевич М. Повне зібрання творів. Дрогобич: Коло, 2012. С. 515–516.

готувати І. Вагилевич, Ю. Величковський та ще два приятелі, судячи з почерків. Проте хоч автор-упорядник дуже поспішав подати підручник до цензури, книга побачила світ аж через півтора десятиліття, тобто 1850 р., під доглядом Я. Головацького, який, на жаль, як редактор «багато переінакшував на свій лад – і в назвах заголовків, і в текстах, і навіть у послідовності розділів»[49].

Розпочинає «Читанку» (у виданні Я. Головацького) україномовна ода «Голос галичан» М. Шашкевича, яку він написав і виголосив у семінарії 12 лютого 1835 р. на честь народження цісаря Франца І. Як писав М. Шалата в монографії, своєю одою митець спробував переконати тогочасне греко-католицьке духовенство, що «українська мова здатна виразити навіть найвищі в тодішньому розумінні патетичні речі, а землякам-семінаристам хотів показати, що рідну мову пора вводити до культурного вжитку…»[50]. Шашкевичезнавці вважають, що цю оду автор помістив передусім як оберіг суто для цензора, адже у ній ішла мова про «доброго монарха», який рано чи пізно зауважить непривабливий стан освіти в Галичині та зініціює реформу – зробить українську викладовою шкільною мовою.

У супровідному листі до цензурного комітету упорядник «Читанки» підкреслював, що бажає прислужитися в освітній галузі рідному народові, а своїм підручником хоче прищепити дітям шляхетні почуття та погляди на життя. Отож перше видання «Читанки» побачило світ 1850 р. (5 тисяч примірників), а друге – 1853 р. і тривалий час слугувало підручником для початкових шкіл Галичини[51]. Автентичну редакцію тексту, щоправда, вперше опублікував аж 1912 р. М. Возняк; на це

[49] Шашкевич М. Повне зібрання творів... С. 518.

[50] Шалата М. Маркіян Шашкевич. Київ, 1969. С. 47.

[51] Див.: Ткачук М., Ткачук О. Маркіян Шашкевич. Дослідження. Тернопіль: Медобори, 2009. С. 72–73.

видання надалі орієнтувалися інші видавці підручника, який часто навіть титулували по-різному. Так, Я. Головацький назвав книгу «Читанкою для малих дітей, дошкільного і домашнього употребленія, сочинена Маркіяном Шашкевичем», а в сучасних виданнях фігурує інша назва – «Читанка для діточок в народних школах» (1997; упорядник О. Веремкович, за редакцією І. Лучука). М. Шалата повертає книзі первісну назву – «*Читанка для діточок в народних училах руських*»[52].

Підручник М. Шашкевича навчав дітей поважати старших, батьків, любити батьківщину. Ще у вступній статті упорядник підкреслив національну належність галичан до «русинів», тобто українців: «Будь-яка держава має своє окреме ім'я. А знаєте, як називається та держава, в якій ми живемо? Та називається Австрія і є цісарством, а в тій Австрії є королівство Галицьке і Володимирське, а в тім королівстві Галицькім живемо ми, русини»[53].

Характерно, що автор-упорядник у доступній для дітей формі, засобами бесіди розповідає про родинні взаємини, місто й село, про частини світу, пори року, ріки, море, хмари, Землю. Суто дидактичну мету мав розділ (за Головацьким) «Повістки благонравія» (по-сучасному було би – шляхетності; У М. Шалати «Повістки») – зацікавлювальні оповідки на побутову, етичну тематику, в яких ішлося про шляхетність людської природи, доброту, порядність, милосердя; вони застерігали від брехонь, неохайності, легковажності, ледачості, закликали бути обачним (до прикладу, «Свавільний Михай», «З огнем не іграй»). Ці оповідки, які у повному зібранні творів М. Шашкевича подані під рубрикою [«Коротке зображення світу»], є своєрідними мікроновелками з чіткими сюжетами,

---

[52] Див.: Шашкевич М. Повне зібрання творів / упор. і ред. М. Шалата. Дрогобич: Коло, 2012.

[53] Цит за: Ткачук М., Ткачук О. Маркіян Шашкевич. Дослідження. Тернопіль: Медобори, 2009. С. 73.

які представляють подію чи вчинок персонажа у причинно-наслідковій послідовності. У цих творах є й акценти на соціальних моментах: що у світі існують бідні й багаті, сироти й наймити, як працюють багато, а часто не спроможні погодувати родини. Підкреслено в книзі життєлюбство простих людей, які навіть за тяжкого життя находять насолоду у співі. Досить прикметною є мініатюра «Принука дітей до читаня і науки», де автор запрошує діток навчитися з «Читанки» «много хорошого і госновитого»: «Научили-сте ся, діточки, за помочію Божою читати. Радувалися тим родичі ваші, отец та й мати, радувався учитель, та й мило для вас самих. Бо чи то в церкві, чи дома возьмете книжку до рук – хорошо і без труда читаєте…»[54].

В окремий розділ «Басні» («Байки») увійшло тридцять два тексти, авторство більшість із яких наразі не вдалося переконливо обґрунтувати. Ці твори постають як завершений цикл, який має також виразну дидактичну, повчальну мету про різні нюанси людського життя. Як зазначають дослідники, це була, якщо зважити на давню й сучасну, романтичну українську байкарську традицію, «перша спроба запровадити байку в новій літературі на західноукраїнських землях»[55].

Удаючись до жанру байки, автор-упорядник «Читанки» має намір оживити в читача моральні переживання та привчити до правильного розуміння різних життєвих ситуацій. Тексти байок, поміщені в підручнику М. Шашкевича, переважно невеликі за обсягом, прозові та поетичні мініатюри – від чотирьох до 15 рядків. Більшість сюжетів байок є мандрівними і запозичені чи то з народної словесності («Вуж і Їж», «Лис і Вовк»), чи то з давньогрецького байкаря Езопа («Багатий скупець»), чи нагадують байку І. Красіцького та П. Гулака-

[54] Шашкевич М. Повне зібрання творів... С. 319.

[55] Ткачук М., Ткачук О. Маркіян Шашкевич. Дослідження. Тернопіль: Медобори, 2009. С. 74.

Артемовського «Пан та собака». Відзначимо, що, окрім власних байок, М. Шашкевич помістив і тексти інших авторів, зокрема, як ми вже згадували байки-приповістки І. Красіцького в перекладі Юліана Величковського. М. Шалата припускає, що численні байки з циклу автор «Читанки» опрацював сам, причому не лише мовно, а й структурно, дописуючи окремі пасажі, моральні завершення тощо («Потік і Ріка»). Науковці з'ясували, що чотири байки («Дикий і сільський чоловік», «Щука і Карась», «Лев і Ведмідь», «Трубар») М. Шашкевич узяв із «Граматики словяно-руської» Михайла Лучкая[56]. Удалося відстежити, що сюжети деяких байок узяті із індійської «Панчатантри», Федра, І. Красіцького, однак усе-таки найбільше почерпнув із українського фольклору та з безпосереднього життєвого досвіду.

Характерно, що М. Шашкевич жанр байки використовує з безсумнівно дидактичною орієнтацією. А оскільки головна аудиторія – малолітні діти, то письменник, зберігаючи традиційну байкарську двочастинну структуру – розповідь і мораль, більшість текстів дуже лаконічні й побудовані на прийомі контрасту, коли добрий задум часто завершується плачевним резюме, невдачею, як у байці «Потік і Ріка».

Потік, з громом шумно із гори текучий,

Сміявся з Ріки, в той час тихон[ь]ко ідучой.

А як сніги згибли, верх води не дав,

То із того Потоку поточок лиш став.

А що гірше: що біг прудким перше скоком,

Сплившись з Рікою, не був вже Потоком.

[56] Там само. С. 75.

Хто з шумом в світі сам ся величає,

Вже добру славу сам си розганяє[57].

Цікаво, що в багатьох байках головну думку автор оформлює вже на початку через прозорий сюжет, як у «Волах», однак переважно наприкінці, у повчальному моральному висновку («Пчола і Горлиця», «Лис та Вовк»). До речі, для байок із «Читанки» прикметне візуальне відокремлювання моралі від розповідної, алегоричної частини і найчастіше оте закінчення вдруге підтверджує чи уточнює висновок. За спостереженням М. і О. Ткачуків, у Шашкевичевих байках є двояка природа моралі («сили»), що постає з принципів і з життєвих обставин («народна мудрість»), тобто як дедукція або індукція[58]. Інколи мораль у байці подана на початку, а сама розповідь ілюструє, витлумачує її суть (як у байці «Воли»).

На думку науковців, у байках М. Шашкевича «конкретний приклад перестає бути розповіддю про одинокий випадок і набуває узагальнення зображеної низки аналогічних випадків», тому, за байкарською традицією, зміст «не залишається прихованим в образах і мотивах, а декларативно формулюється в моралі»[59]. У запозичених байках автор іноді дописує моральний присуд, а в оригінальних, власних текстах надає перевагу практично здобутому життєвому досвіду. У байках із «Читанки» виразно відчитується наголос на тому, яким недосконалим є світ і як треба вести себе людині у такому світі. Цікаво, що моральні висновки в циклі «Байки» мають форму не категоричного присуду, а декларативно-

---

[57] Шашкевич М. Повне зібрання творів... С. 355.

[58] Див.: Ткачук М., Ткачук О. Маркіян Шашкевич. Дослідження. Тернопіль: Медобори, 2009. С.77.

[59] Ткачук М., Ткачук О. Маркіян Шашкевич. Дослідження... С. 77.

ілюстративного, підсумкового чи наставницького (як підказка) характеру. Дуже прикметною є байка «Дикий і сільський чоловік» і кінцевий висновок: «Стережися чоловіка двоєротного, і сам не будь таким».

Шашкевичеві байки вчать, як розпізнавати лицемірів, які маскують свої справжні, лукаві наміри («Сливка»), як уникати згубних людських спокус і пристрастей у житті, підкреслює небезпеку чванькуватості, марнославства, прагнення чуже видати за своє («Ворона в павинім пір'ї»), захланності й жадібності (бо «захланний завжди двічі тратить»), упертості, пихатості, гордині тощо.

Треба жити у злагоді зі своєю натурою, – переконують Шашкевичеві байки. А ще з них діти могли почерпнути зрозуміти ціну дружби, добра, справедливості, взаємодопомоги. У байках звучить заклик до здобуття знань («Двоє Голуб'ят»), бути терплячими й порядними, вміти бачити й аналізувати власні та чужі помилки. У байках знайдемо хвалу працелюбству, наполегливе долання труднощів, доведення справ до кінця. Так, байці «Дві ворони» читаємо: «Не скучай собі: хотяй би які труди були, а всяке діло, що заміриш, – довершиш. Начаток завсіди гіркий, но затеє конец солодкий»[60].

Відзначимо, що у Шашкевичевому циклі майже завжди збережені головні риси жанру байки: алегоричність і дидактизм. Оповідь здебільшого витримана в дусі народної словесності, а тому часто витримана в розмовній тональності. У низці байок використаний і прийом діалогів або монологічних реплік, в яких чітко вимальовуються істотні риси характеру персонажів. Здебільшого в основі оповідок і моральних висновків пооглядає обличчя мудрої людини з народу, яка має великий життєвий досвід і може навчити розрізняти добро і зло, демонструючи власним прикладом кмітливість, проникливість, спостережливість, обережну розважливість у судженнях. Цикл байок мав головним

[60] Шашкевич М. Повне зібрання творів... С. 350.

завданням збагатити життєвий досвід малечі, прищепити їм справжні гуманістичні засади життєвої поведінки.

Після розділу байок у «Читанці» поданий розділ «Коротейкії науки», в якому автор помістив кількасот зразків мудрослів'я, афоризмів, прислів'їв, приказок, напутніх поведінкових приписів, причому розпочинає золотим правилом етики: «Не чини того другим, чого не хочеш, щоб тобі другії чинили». Дуже повчально звучать повчальні мініатюри, витримані в народному дусі: «Всякоє діло з Богом зачинай, коли хочеш, щоб ся вдало»; «Нікому не завидуй, але всякому доброхоч»; «Нічо' так не ганьбит і не соромит чоловіка, як неподяка»; «Легко камінь в Дунай метнути, але – чи го добудеш?»[61].

У розділі «Повісті із святих книг» поміщені п'ятнадцять біблійних оповідань про створення світу, гріхопадіння Адама та Єви, всесвітній потоп, народження Ісуса Христа, а також притчі (зокрема про блудного сина). Більшість «повісток» завершуються своєрідним моральним висновком, максимою, цитатою з біблійного тексту, як в оповідці «О лихих товаришах»: «Хто з мудрими пристає – сам мудрий остаєся, а хто з немурими товаришит – того нещастє не минає (Причти (Приповідки) Соломонові, 13:20)»[62]. Зрозуміло, такі оповідки не полишали байдужими українських дітей, адже у «Читанці» Святе Письмо чи не вперше зазвучало колоритною українською мовою.

До останнього розділу «Читанки» – «Пісеньки і грачки діточії» – ввійшли поезії М. Шашкевича та Ю. Величковського в опрацюванні М. Шашкевича, які позначені життєлюбством і передбачають, що їх виконуватимуть під час ігор. Усі поетичні тексти мають також чітку дидактично-повчальну місію, як, скажімо, вірш «Вже сонце красно», де утверджується ідея доброго, позитивного сприйняття світу («Весело,

[61] Шашкевич М. Повне зібрання творів... С. 357 – 358.

[62] Там само. С. 331.

мило / На світ глядіти, / Добро приспіло: / Радійте, діти!»), бо все під Божою опікою й ласкою:

А глянь меж люди:

Гаразд і пишно,

Всюди затишно.

Й лиха не буде,

Док душа вірна

У грудях тліє.

Година мирна

В вік не знидіє.

Бо Божа воля

Всім добра ждає –

Всім добра доля

Най зацвиває.

Се щастя з неба

До нас приспіло.

Боже, ой, Боже,

То твоє діло!

Миленькі діти!

Де лиш станете –

Бога славіте!

Що лиш глянете –

Собі думайте:

«Боже, ой, Боже,

То твоє діло!»

І честь му дайте

Із серця мило[63].

Як бачимо, ритмомелодика вірша витримана в щедрівково-віншувальній тональності мав навчити діток сприймати життя зичливо, як вияв найвищої Божої любові до людини. Пафос шанобливого ставлення до віри, щирої боголюбності вщерть заповнює завершальний розділ «Читанки».

Як бачимо, «Читанка для діточок в народних училах руських» - це взірцева спроба створити підручник для українських шкіл, у яких будуть виховувати майбутнє покоління боголюбних і національно свідомих українців. Ця книжка мала велику популярність у школах Галичини, а отже – і вагомий вплив на розвиток шкільництва, освітив Західній Україні. Вона переконала, що кожен етнос, і українці в тому числі, має виховувати своїх діток у рідномовній стихії, що у національних школах має панувати рідна мова. «Самим добром і компонуванням матеріалу, – наголошують М. і О. Ткачуки, – автор «Читанки» підкреслює виховну роль літератури і навчання, що мають прищеплювати дітям почуття патріотизму, високого громадянського обов'язку, благородні християнські засади моралі, духовності, шляхетні принципи поведінки, формувати у них силу волі, працьовитість, самостійність, чесність, доброту»[64]. Одночасно потрібно відзначити й те, що автор-упорядник

[63] Шашкевич М. Повне зібрання творів... С. 381 – 382.

[64] Ткачук М., Ткачук О. Маркіян Шашкевич. Дослідження... С. 81.

першого україномовного підручника для дітей заперечує рутинність у навчанні, чітко віддаючи перевагу свідомому опануванню знань на засадах послідовності, наступності, доступності, із урахуванням віку дітей та особливостей їхнього сприйняття. Він природно, органічно хотів «вести дітей за ручку» від сучасності до майбуття, «від їх хати у широкий світ». «Просвітник прагнув, – слушно підсумовують автори монографії про М. Шашкевича, – щоб у школах приділяли, велику увагу читанню художнього твору як засобу, що виховує в дітей розуміння прекрасного, у світлі якого вони навчаються розпізнавати красиве й потворне, добро і зло, правду і кривду»[65].

Саме тому «Читанку» М. Шашкевича високо цінували в Галичині і часто на старості літ непересічні діячі української науки, мистецтва й культури другої половини XIX ст. із глибокою вдячністю, пієтетом відгукувалися про неї. Чи випадково саме за «Читанку» заповідав «довічну вдячність» українців М. Шашкевичеві у 175-і роковини від дня його народження О. Гончар? І чи випадково митрополит Андрей Шептицький у промові над могилою на Личаківському цвинтарі назвав М. Шашкевича «апостолом для Галицької Руси». «Не бракувало в… поколінні священиків, – наголосив він, – що попередили Маркіяна, людей вищої інтеліґенції, европейської культури; були між ними люди, прямо великі наукою, організаційним змислом, талантом кермування публічними справами. Але не було чоловіка, котрий видів будучність і вказував дороги будучности. […] Піднести прапор новий, кинути іскру нової великої гадки, – на се потреба було великої душі, душі великого апостола, чоловіка, що «од Бога послан», став би ся великаном, грядучим уперед і ведучим уперед увесь народ…»[66].

---

[65] Там само. С. 81–82.

[66] Цит. за: Шашкевич М. Повне зібрання творів... С. 34.

Висновки до розділу 2

Діяльність «Руської трійці» (Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича та Якова Головацького) мала значний резонанс не лише на теренах Галичини, а й у всій Україні. Їхні збірники «Син Русі» (1833), «Зоря» (1834) і особливо «Русалка Дністровая» (1837) стали етапними феноменами епохи, які здійснили справжню духовну революцію на західноукраїнських теренах. Саме «Русалці Дністровій» належить роль «явища революційного», яке знайшло великий відгук у серцях галичан, запалюючи їх до самопосвятного служіння рідній словесності та народу.

«Русалка Дністровая» заповнювала в душах галицьких українців величезні прогалини у знанні власної історії, словесності, культури, заохочувала до роздумів над своєю ідентичністю, виховувала почуття відповідальності за скарби успадковані і прагнення працювати над збагаченням надбань. Ця книга відіграла вагому роль у справі популяризації української народної словесності та письменства, стала одним із головних чинників духовного й національного відродження в Галичині, зокрема і щодо запровадження у школах української словесності як окремої викладової дисципліни.

Іншим важливим почином у справі розвитку українського шкільництва й національного відродження в Галичині стала «Читанка» (1836) М. Шашкевича. «Читанка для діточок в народних училах руських» була взірцевою спробою створити підручник для українських шкіл, у яких будуть виховувати майбутнє покоління національно свідомих українців із глибоко релігійним світосприйняттям. Вона утвердила важливу засаду освітньої методики, за яким кожен етнос, у тому числі й українці, повинен виховувати молоде покоління в рідномовній стихії, тобто те, що в національних школах завжди має панувати рідна мова, література й культура. Одночасно М. Шашкевич як автор-упорядник першого україномовного підручника для дітей

заперечив рутинність у навчанні, віддавши перевагу свідомому опануванню знань на принципах послідовності, наступності, доступності, із урахуванням віку дітей та особливостей їхнього сприйняття. Він наполягав на тому, щоби «вести дітей за ручку» від рідної домівки у широкий світ, зокрема, і з допомогою творчого освоєння творів письменства як важливого засобу, що виховує в дітей розуміння прекрасного, вміння розпізнавати красиве і потворне, добро і зло, правду і кривду.

ВИСНОВКИ

Український народ на шляху до власної держави подолав немало труднощів, змов, підступів сусідніх етносів, представники яких упродовж часу в цинічний спосіб робили все, щоби русини не здобули шансу на цивілізоване самостійне існування. На кожному етапі становлення українці завзято виборювали свої права на власну мову, школу, культуру, літературу, які з погляду «добродійних» сусідів не мали право на повноцінний розвиток. За надскладних обставин українського націєтворення важливу роль відігравали школи, в яких формувалася майбутня освічена верства суспільності, її розум. Залежно від того, який дух панує в закладах освіти, можна передбачити наслідки. Саме у школі за допомогою різних засобів формують головні світоглядні орієнтири кожної людини як представника відповідного етносу. Найважливішими інструментами у дидактичних процесах шкільництва є мова викладання та дисципліни, які активно використовують із освітньо-виховною метою, передусім знання з історії, культури та національної літератури. Чи не найбільш вагомий вплив на людську свідомість має література рідною мовою.

У нашій праці зроблено спробу дослідити етапні феномени й події, які мали значну суспільно-культурну вагу у справі українського національного відродження в Галичині, насамперед багаторічну боротьбу за утвердження статусу мови в суспільстві й освіті, поступове входження у систему шкільництва творів усної народної словесності та авторської художньої літератури.

На підставі ґрунтовного аналізу фактів, перебігу подій, численних ініціатив русинів-українців, боротьби за повноцінне функціонування мови в системі шкільництва на західноукраїнських землях ми

переконалися, що в першій половині XIX ст., до «весни народів» 1848 р., вести мову про особливості викладання української літератури в школах Галичини можна тільки умовно. Мовами викладання в більшості тогочасних галицьких школах була не руська (українська), а німецька чи польська, тому твори художньої літератури, які в тогочасній освітній системі використовували суто як допоміжний навчально-виховний інструмент під час вивчення різних мовних явищ, на жаль, не могли відіграти належну їм дидактично-виховну функцію. Українське художнє слово, як один із найпотужніших засобів виховання суспільства, етносу через систему освітніх закладів, не могло повноцінно здійснювати своєї місії, оскільки руська (українська) мова аж до 1848 р. залишалася на периферії суспільних, культурних і політичних процесів. Численні спроби й ініціативи (віденська гімназія «Барбареум», Руські студії (Studium Rutenum) у Львівському університеті, діяльність українського осередку в Перемишлі, Руської Трійці, боротьба за впровадження у школах Галичини української як мови викладання тощо) були важливими, але часто малоуспішними етапами на шляху національного самоствердження українців. Функціонування української мови було обмежене здебільшого побутовим середовищем; вживали її як мову викладання хіба що в парафіяльних і тривіальних школах, причому у дуже непривабливій формі суржикової мішанки елементів церковнослов'янської, польської та живого говіркового мовлення галичан.

Про викладання літератури в тогочасних галицьких школах як навчальної дисципліни й одного з найважливіших засобів національного виховання взагалі не могло бути й мови. Статус викладової мови у численних школах Галичини українська мова отримає лише після буремних подій на європейському континенті, зокрема і в Австрії, у 1848 р. Одночасно, незважаючи на те, що у системі шкільництва Галичини кінця XVIII – першої половини XIX ст. домінували німецька та польська мови, представники українського народу завзято виборювали

право на повноцінне функціонування рідної мови. Завдяки значним багаторічним зусиллям та ініціативам поставали численні українські осередки, які були важливими чинниками українського національного відродження на західноукраїнських землях.

Отже, на основі історико-порівняльного аналізу системи освітніх закладів у австрійській Галичині ми з'ясували, що, на жаль, у більшості шкіл мовами викладання у продовж тривалого часу залишалися німецька та польська, українська ж, причому, як зазначено вище, у формі жахливого суржика, залишалася на периферії й мала неістотний вплив на суспільство як інструмент виховання. Завдяки мемуарним свідченням О. Барвінського та іншим джерелам ми переконалися, що й рівень викладання в тогочасних парафіяльних, тривіальних, головних школах, гімназіях та духовних семінаріях Галичини був дуже низький, а тому не сприяв вихованню західноукраїнської молоді як національно свідомих особистостей.

Оскільки українці не мали змоги виховувати молодь і все суспільство у національному дусі через систему шкіл, таку місію вони реалізовували через популяризацію української словесності у друкованих виданнях.

Свою лепту у процес входження руської (української) мови та творів словесності у шкільництво внесли численні навчальні книги – методичні посібники, букварі і книги для читання першої половини XIX ст., які, щоправда, здебільшого, промовляли до вихованців змішаним суржиком і церковнослов'янської, польської та тогочасного живого мовлення галичан. Неординарна заслуга у творенні методично-викладової літератури належить о. І. Могильницькому.

Важливими для національного самоствердження української мови й культури і для запобігання ополяченню й онімеченню галичан став альманах «Русалка Дністровая» (1837), який побачив світ завдяки

зусиллям М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького, а також перший україномовний підручник «Читанка для діточок в народних училах руських» М. Шашкевича. Докладно проаналізуваши структуру та зміст цих двох видань, ми переконалися, що ці книги були знаковими подіями для поступового введення літератури, художньої словесності до викладання у школах як обов'язкової дисципліни й важливого засобу національного виховання.

З'ясували також і те, що для більшості текстів «Русалки Дністрової» характерна не лише інформаційно-документальна та естетична, а й настановча, педагогічна домінанта. Тексти альманаху виховували русинів-українців національно свідомими людьми, які в недалекому майбутньому стануть творцями української національної суверенної держави.

«Читанка» М. Шашкевича була першим в українському національному просторі підручником, який також став однією з головних націєтворчих книг. Упродовж тривалого часу вона була еталонним взірцем для укладання видань підручникового характеру, які призначалися для вивчення словесності у школах. У першому підручнику «для діточок руських» основний наголос зроблено на етичному та національно-патріотичному вихованні. Усі розділи видання скомпоновані з біблійних та історичних оповідок, байок, добірки повчальних уснословесних приповідок (приказок) і філософських максим, які призвичаювали дітей до аналітичного мислення. Структура та змістове наповнення «Читанки» стали своєрідним підсумком державотворчих прагнень і була важливою книгою для майбутніх авторів-укладачів підручників із української словесності, які майже завжди, окрім пізнавально-інформативної, виконують ще й функцію засобу виховання духовно зрілої, національно свідомої людської особистості.

Як бачимо, вивчати історію входження художньої словесності як предмета викладання в школах дуже актуально, адже цей процес є одним із важливих сегментів системного наукового осмислення етапів становлення національної культури й держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баїк Л.Г. Стан народної освіти, школи і педагогічної думки на західноукраїнських землях в період панування Австро-Угорської імперії / Л.Г. Баїк, Б.Н. Мітюров. Дрогобич: ДДПІ ім. І. Я. Франка, 1965. 59 с.
2. Бандура О.М. З історичного досвіду створення підручника словесності // Методика викладання української мови та літератури. Республіканський науково-методичний збірник. Київ, 1990. Вип. 11. С. 116–123.
3. Бандура О.М. Навчальні книги з літератури в школах Західної України // Наукові основи методики літератури: навч.-метод. посібник / за ред. Н.Й. Волощиної. Київ: Ленвіт, 2002. С. 292–294.
4. Барвінський О. Огляд історії української літератури // Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років. Хрестоматія / за ред. Л.Т. Сеника: у 2 т. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2002. Т. 1. С. 161–168.
5. Барвінський О. Спомини з мого життя / упор. А. Шацька, О. Федорук. Київ: Смолоскип, 2004. 528 с.
6. Бугайко Т.Ф., Бугайко Ф.Ф. Навчання і виховання засобами літератури. Київ, 1973. 176 с.
7. Вагилевич І. Замітки о руській літературі // Письменники Західної України 30-50-х років XIX ст. / упорядкування […] І.І. Пільгука та М.Г. Чорнопис[ь]кого . Київ: Дніпро, 1965. С. 158 – 170.
8. Возняк М. До вияснення національних поглядів Якова Головацького в 1848 р. (Перша редакція “Розправи о язиці южно-рускім і єго нарічіях”) // ЗНТШ. Т.121. Львів, 1914. С.133 – 172.
9. [Возняк М.] Писання Маркіяна Шашкевича / Видав Михайло Возняк. У Львові: Накладом НТШ, 1912. 294 с.
10. Герцюк Д. До історії українських народних шкіл міста Львова // Педагогіка і психологія професійної освіти. 1998. № 1. С. 114 – 124.

11. Герцюк Д., Лещак Т. Педагогічна освіта і наука у Львівському університеті (1812 – 1939): монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2022. 432 с.

12. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1777 – 1888)… / упор. тексту, ред., передм., прим. Ф. Стеблія. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. 104 с. (Бібліотека Шашкевичіани. Нова серія. Вип. 4 (9)).

13. Гнатюк М. Наша гідність і опора // Українська філологія: досягнення, перспективи. До 145-річчя заснування кафедри української філології у Львівському університеті. Львів, 1994. С. 3 – 30.

14. Головацький Я. Пам'ять Маркіяну-Руслану Шашкевичу // Письменники Західної України 30-50-х років XIX ст. / упорядкування […] І.І. Пільгука та М.Г. Чорнопис[ь]кого. Київ: Дніпро, 1965. С. 205 – 211.

15. Головацький Я. Пережитое и перестраданное // Письменники Західної України 30-50-х років XIX ст. / упорядкування […] І.І. Пільгука та М.Г. Чорнопис[ь]кого. Київ: Дніпро, 1965. С. 229–285.

16. Демський М.Т. Могильницький Іван // Українська мова. Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2000. С. 336 –337.

17. Дем'ян Г. Іван Вагилевич – історик і народознавець. Київ: Наукова думка, 1993. 152 с.

18. Денисюк І. О. Іван Франко в школі: рецензія // Денисюк І.О. Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2005. Т. 2. Франкознавчі дослідження. С. 386 – 389.

19. Євшан М. Свято Маркіяна Шашкевича // Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. / упор. Н. Шумило. Київ: Основи, 1998. С. 33 – 39.

20. Єфремов С.О. Історія українського письменства. Київ: Феміна, 1995. 688 с.

21. Замлинський Т. Іван Могильницький – видатний діяч українського національного відродження (до 180-ї річниці від дня смерти) // Вісник Національного університету «Львівська політехніка».2011. № 693: Держава та армія. С. 147–152.

22. Зайченко І.В. Проблеми української національної школи у пресі (друга пол. XIX – поч. XX ст.). Львів, 2002. 344 с.

23. Зеров М. Українське письменство XIX ст. // Зеров М. Твори: в 2 т. Т. 2. Історико-літературні та літературознавчі праці / упоряд. Г.П. Кочура, Д.В. Павличка. Київ: Дніпро,1990. С. 4 – 245.

24. Зубрицький М. Причинки до історії руського духовенства в Галичині від 1820-1853 р. // Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали: у 3 т. Львів: Літопис, 2013. Т. 1. Наукові праці. С. 516 – 541.

25. Качмар В. Львівський університет у 1784 – 1918 роках: організаційні, освітньо-наукові та національні трансформації: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 531 с.; 24 вкл.

26. Кирчів Р.Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці». Київ: Наукова думка, 1990. 344 с.

27. Комаринець Т. До передісторії просвітницького руху в Україні // Нарис історії «Просвіти» / Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. С. 10 – 14.

28. Комаринець Т. Розкутість таланту (розвідка Я. Головацького «Становище русинів Галичини» і її значення у національно-культурному відродженні українського народу) // Комаринець Т. Твори / упор. О. Комаринець. Львів: Каменяр, 1999. С. 185 – 193.

29. Комаринець Т. Яків Головацький (до 175-річчя від дня народження) // Комаринець Т. Твори / упор. О. Комаринець. Львів: Каменяр, 1999. С. 193 – 197.

30. Комаринець Т. Яків Головацький і українське національне відродження // Комаринець Т. Твори / упор. О. Комаринець. Львів: Каменяр, 1999. С. 197 – 206.

31. Крип'якевич І.П. Історія України / відп. ред. Ф.П. Шевченко, Б.З. Якимович. Львів: Світ, 1990. 520 с.

32. Левицький І. Погляд на розвій нищого і вищого шкільництва в Галичині в рр. 1772 -1800 і розвій русконародного шкільництва в рр. 1801–1820. Львів, 1903. 71 с.

33. Лубківський Р. Апостол національного відродження // Лубківський Р. Камертон Шашкевича. Жовква: Місіонер, 2011. С. 243–258.

34. Лубківський Р. Провісник доби нової // Лубківський Р. Камертон Шашкевича. Жовква: Місіонер, 2011. С. 53–69.

35. Маркіян Шашкевич – автор першої української Читанки // https://cbs.poltava.ua/index.php/novyny/3825-markiyan-shashkevich-avtor-pershoji-ukrajinskoji-chitanki.

36. Маркіян Шашкевич на Заході: збірник статей / упорядкування, редакція і вступ – Ярослав Розумний. Вінніпег: Інститут-заповідник Маркіяна Шашкевича, 2007. 383 с.

37. Малець С. За часів Маркіяна Шашкевича. Львів: Центр Європи, [без зазначення року видання]. 96 с.

38. Микитюк В. Історія літератури чи література? «Гірчичне зерно» як квінтесенція педагогічних мемуарів Івана Франка // Українське літературознавство. Львів, 2014. Вип. 78. С. 141 – 151.

39. Микитюк В., Качмар В. Історія дидактики чи дидактика історії? (рецензія на монографію: Дмитро Герцюк, Теодор Лещак. Педагогічна освіта і наука у Львівському університеті (1812 – 1939). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2022. 432 с.) // Східноєвропейський історичний вісник. Випуск 26. Дрогобич, 2023. С. 174–178.

40. Микитюк В. Франкова концепція підручника з літератури // Українське літературознавство. Вип. 76. Львів, 2012. С. 20 – 31.

41. Могильницький І. Ведомость о Русском Языке / підгот., вступ. ст. і прим. В. Ґрещука. Івано-Франківськ: Плай, 2003. 130 с.

42. Могильницький Іван // Енциклопедія українознавства / гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. Т. 5 / Перевидання в Україні. Львів НТШ, 1996. С. 1633–1634.

43. Мозер М. Причинки до історії української мови / вид. третє, попр.; за заг. редакцією Сергія Вакуленка. Вінниця: Нова книга, 2011. 848 с.

44. Навроцький В. Українська народність в школах галицьких (статистична розвідка) // Навроцький В Географічно-статистичні та статистико-економічні праці. Львів, 2004. С. 321–397.

45. Нахлік Є.К. Нова література в Західній Україні // Історія української літератури XIX ст.: у 2 кн. Кн. 1. / за заг. ред. акад. М. Г. Жулинського. Київ: Либідь, 2005. С. 355 – 394.

46. Огоновський О. Історія літератури руської [української]. Частина II. 1-2. Вік XIX (Поезія. Драма). Львів, 1889 / Фотопередрук Олекси Горбача. Мюнхен, 1991. 961 + 15 с.

47. Отець Іван Могильницький: повернення до парафії на початку XXI ст: Дослідження, матеріали, документи / упор. Михайло Кріль, Ірина Лапицька. Львів: ЛА «Піраміда», 2021.

48. Олександрович М. Маркіян Шашкевич. Українське літературне відродження в Галичині / друге доповнене вид. Торонто: Добра книжка, 1961. 62 с.

49. Пасічник Є.А. Українська література в школі. Київ, 1983. 319 с.

50. [Без зазначення автора] Перші підручники з української літератури в Галичині // [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://osvita.ua/vnz/reports/ukr_lit/15518/

51. Петраш О. «Руська Трійця». М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький та їхні літературні послідовники / вид. друге, доп. Київ: Дніпро, 1986. 230 с.

52. Письменники Західної України 30-50-х років XIX ст. / упоряд. […] І.І. Пільгука та М.Г. Чорнопис[ь]кого . Київ: Дніпро, 1965. 652 с.

53. Пільгук І. Літературне відродження на Західній Україні (30–50-і роки XIX ст.) // Письменники Західної України 30-50-х років XIX ст. / упоряд. І.І. Пільгука та М.Г. Чорнопис[ь]кого. Київ: Дніпро, 1965. С. 5–32.

54. Русалка Дністрова (Фотокопія з видання 1837 р.) / вст. ст. О. І. Білецького. Київ: Дніпро, 1972. 136 с.

55. Русалка Дністровая / вст. ст., прим., підгот. текстів М. Шалати. Київ: Дніпро, 1987. 206 с.

56. Салига Т. Перша в Україні // Українська філологія: досягнення, перспективи. До 145-річчя заснування кафедри української філології у Львівському університеті. Львів, 1994. С. 30–42.

57. Салига Т. Українська словесність у Львівському університеті: минуле та сучасне // Українська філологія кшоли, постаті, проблеми. Зб. наук. праць Міжнар. наук. конф., присвяч. 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті. Львів: Світ, 1999. С. 3–9.

58. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наукова думка, 2001. 912 с.

59. Стеблій Ф. Предтеча «Руської Трійці»: перемишльський культурно-освітній осередок першої половини XIX ст. Львів, 2006. 96 с. (Бібліотека Шашкевичіани. Нова серія. Вип. 2 (7)).

60. Стеблій Ф. Яків Головацький – діяч українського національного відродження в Галичині // Шашкевичіана / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Ін-т-Заповідник Маркіяна Шашкевича у Вінніпезі; Шашкевичівська комісія у Львові. Броди: Просвіта; Вінніпеґ, 1996. Вип. 1–2. С. 225–235.

61. Струмінський Б. Шкільництво на Україні / Б. Струмінський, В. Маркусь та ін. // Енциклопедія українознавства / гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. Т. 10 / Перевидання в Україні. Львів НТШ, 2000. С. 3857 – 3871.

62. [Студинський К.] Львівська духовна Семинария в часах Маркіяна Шашкевича (1829–1843). Написав д-р Кирило Студинський. Львів: Накладом НТШ, 1916. 416 с.

63. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772-1939). Івано-Франківськ, 1994.

64. Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ: Либідь, 1991. 512 с.

65. Ткачук М., Ткачук О. Маркіян Шашкевич. Дослідження. Тернопіль: Медобори, 2009. 248 с.

66. Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 47. Київ: Наук. думка, 1986. С. 549 – 650.

67. Франко І. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 26. Київ: Наук. думка, 1980. С. 320 – 331.

68. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 26. Київ: Наукова думка, 1980. С. 74–93.

69. Франко І. Нариси з історії українського літератури в Галичині // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1980. Т. 27. С. 130 – 148.

70. Франко І. Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічі снятинськім) // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 46, кн. 2. Київ: Наукова думка, 1986. С. 108 – 115.

71. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 47. Київ: Наукова думка, 1986. С. 7 – 122.

72. Франко І. Середні школи в Галичині в рр. 1875 – 1883 // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 46, кн. 1. Київ: Наукова думка, 1986. С. 418 – 434.

73. Франко І. Три рукописні підручники руські з літ 1806, 1815, 1829 // Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів: у 50 т. Т. 54 / ред. тому Є.К. Нахлік. Київ: Наукова думка, 2010. С. 380–383.

74. Франко І. Що коштують наші школи (друга часть статті «Сила податкова Галичини») // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 44. Кн. 1. Київ: Наукова думка, 1984. С. 145 – 150.

75. Чапленко В. Історія нової української літературної мови (XVII ст. – 1933 р.). Нью-Йорк, 1970. 448 с.

76. Чижевський Д. І. Історія української літератури. Київ: ВЦ «Академія», 2008. 568 с.

77. Чопик Р. Про читання по-франківськи («літературоцентричні» причинки) // Іван Франко: дух, наука, думка, воля. Матеріали Міжнар. конґресу, присв. 150-річчю від дня народження Івана Франка: у 2 т. Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2010. Т. 2. С. 949 – 956.

78. Чоповський В. Духовний апостол просвіти (до 200-річчя від дня народження Івана Вагилевича) // Чоповський В. Ю. Вчителем школа стоїть. Львів, 2014. С. 89 – 98.

79. Чоповський В. Проблема навчання й виховання в школах Галичини у творах Івана Франка // Чоповський В. Ю. Вчителем школа стоїть. Львів, 2014. С. 99 – 117.

80. Чорнописький М. Коломийський осередок українського національного пробудження 30-40-х років XIX ст. // Українська філологія школи, постаті, проблеми. Збірник наук. праць Міжнар. наук. конф., присв. 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті. Львів: Світ, 1999. С. 690 – 703.

81. Шалата М. Маркіян Шашкевич. Київ, 1969.

82. Шалата М. Перший соборник України // Шашкевич М. Повне зібрання творів / упор. і ред. М. Шалата. Дрогобич: Коло, 2012. С. 3 – 34.

83. Шашкевич М.С., Вагилевич І.М., Головацький Я.Ф. Твори / упоряд., вст. ст. та прим. М. Шалати. Київ: Дніпро, 1982. 367 с.

84. Шашкевич М. Повне зібрання творів / упор. і ред. М. Шалата. Дрогобич: Коло, 2012. 560 с.

85. Ярема Я. Українська педагогічна думка Галичини в іменах / упоряд., ред. і прим. С. Яреми; за заг. ред. Д. Герцюка. Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 244 с.